

BY, MARSK OG GEEST

By, marsk og geest

34

**Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland**

Forlaget Liljebjerget

**By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og
Innovationsstyrelsens retningslinier.**

**Redaktion: Michael Alrø Jensen, Flemming Just,
Claus Feveile, Maria Knudsen og Mette Søvsø.**

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2022 Forlaget Liljebjerget

**Illustration på forsiden: Det ældste fotografi af Nederdammen 33
og 35 i Ribe taget af fotograf Nicolai N. Hjort mellem 1869 og 1876**

**Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i
1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og
Christian Almhede.**

**Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han
udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget
udi Ribe“. Om disse disse bogudgivelser og trykkeriet se *By, marsk
og geest* 10, 1998.**

ISSN 2445-8147

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til
bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør
berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Tobias Danborg Torfing, Daniel Smeds og Jacob Kveiborg

Mad til dagligdag og fest - om fødevarer og landbrug i ældre jernalder ved Tjæreborg Nord	04
Food. Between daily life and a feast - foodstuffs and agriculture of the Late Iron Age from Tjæreborg North	21

Michael Alrø Jensen

Nederdammen 33 i Ribe - en kulturhistorisk fortælling om huset og dets beboere fra 1650 til 1976	24
Nederdammen 33 in Ribe - a cultural history of the house and its inhabitants from 1650 to 1976	61

Louise Hauberg Lindgaard

"Fri os fra Det Onde" - et pilotprojekt om Danmarks magiske beskyttelsesmærker (1550-1900)	63
"Save us from all evil" - a pilot project about Denmark's apotropaic markings (1550-1900)	101

Nederdammen 33 i Ribe

– en kulturhistorisk fortælling om huset og dets beboere fra 1650 til 1976

Af Michael Alrø Jensen

Der findes ingen danske byer uden for København, som i sin historiske bykerne har flere fredede og bevaringsværdige huse end Ribe. Den historiske baggrund for dette er for det første byens nedgang og forandring til en mindre købstad i 1700-tallet. For det andet er det et resultat af en kombineret national og lokal bevaringsindsats i 1900-tallet. De historiske huse i Ribe repræsenterer en næsten udtømmelig kilde af kulturhistoriske fortællinger, fordi byen er lige så begunstiget, når det kommer til bevaringen af sit skriftlige kildemateriale. Denne artikel illustrerer hvor megen ny viden, der kan samles om selv et mellemstort byhus, når man kombinerer forskelligt historisk kildemateriale med observationer fra det stående hus og ældre bygningsarkæologiske iagttagelser. På den måde er det for første gang lykkedes at datere husets opførelse og kende dets bygherre, som viste sig at være en kvinde. Ligeledes har det været muligt at følge husets skiftende ejere, hvis familiære relationer flere gange forbandt huset med naboejendommene, og som med tiden har været med til at forandre ejendommen til sin nuværende form. Hvis flere af de historiske huse på samme måde får deres historie beskrevet, vil man formodentlig opdage en hel række nye interessante forbindelser på tværs af byen, dens huse og deres beboere.

I 1975 blev Nederdammen 33 sat på auktion efter at have været i familien Iversens eje siden 1876. Højest bydende var Axel og Karen Elmoose, der i det følgende år renoverede huset med bistand fra Erik Einar Holms Tegnestue ved den unge arkitekt MAA Steffen M. Søndergaard. Axel Elmoose havde siden 1958 været

stadsingeniør i Ribe, og han var en markant person, der havde stor opmærksomhed på byens historiske huse. Nederdammen 33 er derfor i dag blandt flere i byen kendt som Elmoses hus (fig. 1.). Axel Elmoose var en af de medvirkende kræfter til Ribe Kommunes bevaringsdeklarationen fra 1963, der beskytter de næsten 500 bevaringsværdige huse, som

ikke var omfattet af bygningsfredningsloven. Bevaringsdeklarationen var et af de første danske forsøg på, fra kommunal side, at beskytte et historisk bymiljø. Det var ikke et arbejde, som kom ud af ingenting. Der eksisterede en vis lokal bevidsthed om husenes værdi, hvilket bl.a. kan tilskrives Ribe Turistforening. Foreningen var med sin dannelse i 1899 et tidligt og forbilledligt eksempel på lokale kræfter, der forstod den værdifulde forbindelse mellem bygningsarven og det gryende turismeerhverv. Ribes velbevarede historiske bygninger havde nemlig fået stigende national opmærksomhed igennem 1800-tallet (Mejlborg 1888).

I begyndelsen af 1900-tallet accelererede nedrivningerne af de historiske huse i hovedstaden såvel som i provinsen, hvorfor der især fra borgerlige kredse blev arbejdet for en bygningsfredningslov. På denne baggrund foretog Hugo Matthiessen, der var inspektør ved Nationalmuseets 2. afdeling, en systematisk fotografering af landets 79 gamle købstæder fra 1913 til 1922. Ribe fylder ganske meget i Matthiessens forfatterskab, og det var næppe tilfældigt, at han nåede til Ribe året før, at den første bygningsfredningslov trådte i kraft i 1918. Nationalmuseets registreringer udgjorde nemlig grundlaget for de første runder af bygningsfredninger i Danmark, der også omfattede en B-fredning af Nederdammen 33 (Smidt 2018, s. 62).

Det var ligeledes et kombineret nationalt og lokalt engagement, som i 1969 resulterede i udgivelsen af Bevaringsplan Ribe. Bevaringsplanen, der var udarbejdet af arkitekt Hans Henrik Engqvist, blev til på foranledning af Det Særlige Bygningssyn, hvor Mogens Bencard fra Den Antikvariske Samling i Ribe var medlem. Arbejdet fik økonomisk støtte fra både Ribe Turistforening og Ribe Byråd (Engqvist 1969, s.

3-7). Bevaringsplanen er at betragte som en registrant, men de summariske beskrivelser repræsenterer fortsat den primære viden om en stor del af byens historiske huse. Det er fortsat kun en mindre del af de historiske ejendomme, som har fået deres kulturhistorie beskrevet i dybden, og her har fokus helt naturligt ligget på de fine, store og velbevarede huse.

Den konkrete baggrund for denne artikel er, at min hustru og jeg overtog Nederdammen 33 fra Axel og Karen Elmoses datter og svigersøn i 2020. Med huset fulgte enkelte dokumenter og fotografier fra bl.a. familien Iversens tid, hvorfra jeg begyndte at samle yderligere informationer for, i lighed med flere af de tidligere ejere, at forsøge at datere huset. Efterhånden dannede der sig stof til en fortælling om husets og beboernes historie, som er flettet ind i naboejendommenes, og hvis ejerforhold og brug afspejler byens generelle udvikling.

Når de historiske ejendomme behandles forskningsmæssigt, sker det ofte fra et adskilt bygningsarkæologisk og historisk perspektiv. Førstnævnte fokuserer i overvejende grad på bygningernes konstruktion, oprindelse og udvikling i modsætning til sidstnævnte, som behandler ejendommens beboere og de sociale forhold ret uafhængigt af de fysiske rammer. Årsagen til denne opdeling er formodentlig, at det er et tværdisciplinært felt mellem arkitektur, historie, kunsthistorie, etnologi og arkæologi. Derfor er en bred kulturhistorisk bearbejdning et større arbejde, som ideelt set kræver deltagelse af flere forskellige fagpersoner. Andre gange har det selvfølgelig den naturlige forklaring, at omfanget og bevaringen af de forskellige kildetyper varierer. Det vil imidlertid være interessant i højere grad at forsøge at integrere de forskellige perspektiver.

Hensigten med denne artikel er at komme husets oprindelse nærmere, fordi det formodentlig repræsenterer en ganske almindelig hustype i renæssancens Ribe, men som i dag i sjældnere grad er bevaret end periodens fornemmere huse. Det er desuden ønsket at skabe en kronologisk fortælling, som i højere grad relaterer bygningens forandringer til de skiftende ejere og byens generelle udvikling. Forhåbningen er at illustrere, hvor mange kulturhistoriske fortællinger, der gemmer sig i Ribes historiske huse, og

hvordan husenes og beboernes historier er vævet ind i hinanden. Skulle det ske, at stadig flere af byens historiske ejendomme fik deres historie beskrevet, ville det med al sandsynlighed afsløre nye, interessante forbindelser og mønstre af både lokal og national betydning. Endelig er de kulturhistoriske fortællinger også vigtige for bevaringsindsatsen. Flere ejere ville givetvis have øget forståelse for deres forpligtigelser, hvis de havde bedre kendskab til deres ejendoms specifikke historie.

Fig. 1.

Nederdammen 33 med sit sorttjærede bindingsværk og gule tavler. Ved restaureringen i 1976 blev facaden i det store hele ført tilbage til sit udseende o. 1900. Porten blev dog gjort et halvt fag smallere for at respektere den konstruktive fagdeling, hvilket kom stueetagen til gode i form af et ekstra vindue. På første salen fik huset desuden et ekstra vinduesfag i første og syvende fag. Foto 2022: Sydvestjyske Museer.

Nederdammen 33, with its black tarred half-timber frame with yellow brick nogging infill. A 1976 restoration returned the facade to its appearance around 1900. The yard gate was reduced in width by half a bay, to create space in the facade for an extra window section on the ground floor. The second floor was extended with an extra window in both the first and seventh bay of the facade. Photo 2022: Museum of Southwest Jutland.

Fig. 2.

Det ældste fotografi af Nederdammen 33 taget af fotograf Nicolai N. Hjort mellem 1869 og 1876, hvor Iver Thomas Iversen drev farveri fra naboejendommen Nederdammen 35. Huset stod på daværende tidspunkt med blanke tavler og tjæret bindingsværk. I andet stokværk ses tre vinduer med blysprossede ruder, som muligvis var oprindelige. Få år efter at farver Iversen i 1876 overtog huset var tavlene kalket, formodentlig i gul. Foto: Nederdammen 33.

The oldest preserved photo of Nederdammen 33, taken by photographer Nicolai N. Hjort between 1869 and 1876. At this point in time, Iver Thomas Iversen ran his dye workshop from the neighbouring house Nederdammen 35. The house stood at the time with plain brickwork and tarred half-timberwork. On the first floor three windows have lead panes, which are possibly original to the house. Just a few years after Iversen bought the house in 1876, the facade was painted with a yellow lime-wash. Photo Nederdammen 33.

Tidligere beskrivelser af huset og dets ejere

Da Axel og Karen Elmose overtog huset, stod det uforstyrret som et borgerligt hjem fra omkring 1900 og baghuset var indrettet som et farveri fra slutningen af 1800-tallet. Der forestod et større oprydningsarbejde, førend restaureringen kunne påbegyndes.

I den forbindelse blev en række genstande overdraget til Den Antikvariske Samling (i dag en del af Sydvestjyske Museer), men der findes fortsat enkelte genstande på ejendommen, som relaterer sig til farveriet. I huset findes desuden enkelte af familien Iversens dokumenter, såsom en brandforsikring fra 1875, en skattebog for årene 1876 til 1936

samt et eksemplar af den første bygningsfredningslov fra 1918. Familien Iversens portrætfotografier blev i 1976 overdraget til Ribe Byhistorisk Arkiv, men det ældste, originale fotografi af huset findes fortsat i ejendommen (fig. 2). Her ligger ligeledes to ejerlister. Den første, som dækker perioden fra 1588 til 1841, blev udarbejdet af arkivar ved landsarkivet i Viborg, Carl Lindberg Nielsen. Arbejdet, der blev betalt af husets daværende ejer, Lilli Iversen, baserede sig på byens skatte-, skøde- og panteprotokoller. Listen findes for øvrigt i kopi i museets arkiv, ligesom Engqvist var i besiddelse af en kopi. Den anden ejerliste, som dækker perioden fra 1545 til 1847, blev udarbejdet af historiker og arkivar Ole Degn i 1986 på foranledning af Axel Elmosé. Den baserede sig på Degns notater fra hans arbejde med naboejendommen Nederdammen 31.

De to ejerlister har været en stor hjælp, fordi de udgør et stort stykke arbejde, i hvert fald for en, som ikke er trænet historiker. Der findes flere skriftlige kilder til de historiske huse og deres beboere, end de allerede nævnte. Brandtaksationerne fra 1761 og frem er en åbenlys kilde til grundenes indretning og husenes størrelse og antal. Før det kan man finde oplysninger om grundenes størrelse og ejerne i Ribe bys grundtaksation fra 1682. Fra Ribe er der desuden bevaret skiftebreve og skifteprotokoller fra anden halvdel af 1600-tallet og frem. Her kan man finde oplysninger om husenes indretning og rumdeling, hvis man i skifterne har beskrevet husets løsøre rum for rum. Det gælder dog nok især for de store ejendomme. Det er desværre ikke lykkedes at finde oplysninger om Nederdammen 33 ad denne vej, men det er fortsat muligt, at de findes, for det er et omfattende materiale. Den nemmeste indgang til de historiske huse og deres beboere er formodentlig folketællingerne fra slutningen af 1700-tallet og frem. Modsat alle andre kilder nævner de

alle husets beboere det pågældende år. Man kan starte i første halvdel af 1900-tallet ud fra det nuværende matrikelnummer og derfra bevæge sig bagud i tid med udgangspunkt i ejendommens placering i gaden.

Den ældste planopmåling af huset blev udført i 1958, hvor Engqvist foretog en besigtigelse for Det Særlige Bygningssyn (planer og korrespondance findes i huset som kopi). Baggrunden for arbejdet var, at Lilli Iversen ønskede at installere et toilet på bygningens anden etage. Hun brugte huset som sommerhus, hvilket formodentlig gik ud over dets sundhedstilstand. I hvert fald var det så hårdt ramt af borebiller, at det blev anbefalet af Statens Skadedyrslaboratorium at behandle det med DDT. Engqvist anbefalede desuden at få huset benyttet som helårsbeboelse og øge dets værdi ved at indrette en lejlighed i både for- og baghuset. Der blev imidlertid kun udført en mindre renovering, som fulgte enkelte af Engqvist anbefalinger. Engqvists store Ribe-materiale ligger i dag i Sydvestjyske Museers arkiv, og det indeholder for Nederdammen 33 enkelte fotografier af husets gade- og gårdside efter renoveringen i 1958 samt en kort beskrivelse med tilhørende skitser i en notesbog. Engqvists arkiv indeholder desuden en rekonstruktion af husets oprindelige grundplan (ASR 1544, ASR 1707).

I 1967 afholdt Dansk Museumsforening det første af sine museumskurser på ungdomshøjskolen i Vester Vedsted (fig. 3). Kurserne blev i de første år arrangeret af antikvar Mogens Bencard, og de blev en vigtig kilde til formidlingen af erfaringer og metoder blandt de danske kulturhistoriske museer. Kursets købstadshold foretog en registrering af interiøret på Nederdammen 33 under ledelse af Poul Strømsted fra Nationalmuseets 3. afdeling. Registreringen bestod af en beskrivelse af husets interiør suppleret af skitsetegninger

og fotografier (ASR 11M75E). Registreringen og især fotografierne er den vigtigste kilde til husets indretning før restaureringen, men desværre findes der ingen fotografier af husets anden etage.

Fig. 4.

Fotografi fra udgravningen af husets gulve i forbindelse med restaureringen i 1976. Fotografiet er taget fra køkkenet, og øverst i billedet ses bindingsværket i husets stue, som formodentlig er rester af et hus, der er ældre end det nuværende. Forrest i billedet ses rester af gulve, syldsten og murværk, som med stor sandsynlighed ligeledes stammer fra ældre huse. Foto: Sydvestjyske Museer.

An excavation photo of floors from the house during restoration works in 1976. The photograph was taken from the kitchen. In the upper part of the photo, some of the ground floor half-timbered construction is visible, which most probably represents the remains of a house older than the present structure. In the foreground are the remains of floors, foundation stones and brickwork, which more than likely also represent phases pre-dating the present structure. Photo: Museum of Southwest Jutland.

I forbindelse med restaureringen i 1976 foretog Steffen M. Søndergaard en grundig og præcis opmåling af både for- og baghuset i form af grundplaner, opstalter og tværsnit. På opmålingerne er der noteret flere

Fig. 3.

Købstadsholdet på Dansk Museumsforenings første museums kursus, der blev afholdt på ungdomshøjskolen i Vester Vedsted i 1967. Damen til venstre i billedet er husets daværende ejer Lilly Iversen. Nummer to til højre for hende er museumsinspektør Poul Strømstad fra Nationalmuseets 3. afdeling, hvis store registreringsarbejde med Ildebrandshusene i København var blevet publiceret året før. Til højre for ham står Knud Klem, der var direktør på Søfartsmuseet på Kronborg, og på bagerste række imellem de to ses Mogens Bencard, der udover at være antikvar i Ribe var medlem af Det særlige bygningssyn fra 1966 til 1984. Foto: Sydvestjyske Museer.

The market-town research group on its first museum course held at Vester Vedsted junior high school in 1967 by The Danish Museum Association. The lady on the left of the photo is the owner of Nederdammen at the time, Lilly Iversen. Number two to her right is Museum inspector Poul Strømsted from the National Museum 3. Department, whose mammoth registration opus of Copenhagen's firehouses had been published just the year before. To his right is Knud Klem, who was then Director of the Danish Shipping Museum at Kronborg. Finally in the middle of the back row is Mogens Bencard, who apart from being the antiquarian of Ribe, was also a member of the National building preservation Committee from 1966 to 1984. Photo: Museum of Southwest Jutland.

bygningsarkæologiske iagttagelser samt dørføjenes daværende placering. Dertil følger en opmåling af dørføjene samt profilsnit af husets forskellige gerigter. Opmålingerne udgør den vigtigste bygningsarkæologiske kilde, og originalmaterialet blev i forbindelse med denne artikel givet til museet (SJM 1097).

Der findes nærmest ingen arkæologiske iagttagelser at støtte sig til med undtagelse af enkelte fotografier i museets arkiv fra udgravningen af gulvene i køkkenet og stuen i forbindelse med restaureringen (fig. 4). Det var først med restaureringen af Nederdammen 31 i 1985, at museet for alvor begyndte at engagere sig i mere grundige registreringer, når byens ældste huse blev renoveret. Museets øgede fokus på de historiske huse i 1980'erne kan i høj grad tilskrives museumsinspektør Per Kristian Madsen i samarbejde med Engqvist, Søndergaard og Degn.

Gadens oprindelse og de ældste huse på Nederdammen

Nederdammen har siden anden halvdel af 1200-tallet ligget i den nordlige del af Ribes hovedstrøg, men gadens navn optræder først i senmiddelalderlige kilder. Forudsætningen for Nederdammens placering i hovedstrøget var opdæmningen af Ribe Å ved etableringen af Mellemdammen og kongens mølle o. 1250. Senest i 1314 var gedeforløbet etableret, for da blev Nørreport nævnt for første gang (Nielsen 1985, s. 171-173). I nyere tid har gadens navn vekslet. Ved midten af 1800-tallet hed den Nørreportsgade og Nørregade, indtil den ved århundredets udgang igen bar sit gamle navn. I 1900-tallet var den i en periode ligesom Overdammen og Mellemdammen en del af Storegade.

Nederdammen er mod øst adskilt fra Mellemdammen af Midtmøllestrømmen, hvor der første gang nævnes en sluse i 1340.

Ydermøllestrømmen, der afgrænser Nederdammen mod nordøst, blev muligvis skabt som en voldgrav i anden halvdel af 1200-tallet (fig. 5). Det tyder i hvert fald ikke på, at strømmen eksisterede ved byens oprindelige sogneinddeling, da den afskærer Nederdammen fra resten af Skt. Peders Sogn (Nielsen 1985, s. 60, 78, 80). Ydermøllestrømmen var formodentligt bredere i middelalderen, idet den tilhørende bro bar navnet Langebro. Nørreport, der blev revet ned i 1843, lå da også et godt stykke inde på Nederdammen, hvorfor de nordligste matrikler formodentlig blev skabt ved opfyldning i senmiddelalderen eller måske i forbindelse med etableringen af den første Ydermølle mellem 1526 og 1537 (Kinch 1869, s. 471)

Hvordan den højmiddelalderlige bebyggelse har taget sig ud, ved vi ikke, men fra de mere talrige arkæologiske undersøgelser på sydsiden af Ribe Å ved vi, at der her lå teglstenshuse på en stor del af grundene i gaderne nærmest domkirken. Da Nederdammen som sagt var en del af byens hovedstrøg, er det muligt, at der også her ligger rester af stenhuse. Først fra senmiddelalderen findes der mere håndgribelige vidnesbyrd om bebyggelsen på Nederdammen. I forbindelse med restaureringen af Nederdammen 31 i 1985 fandt man resterne af et gotisk gavlhuse i bindingsværk. Fire fag af husets langsider er bevaret i to stokværk inden for den nuværende bygning, og dets kraftige bindingsværk blev dateret til 1490'erne. På baggrund af forskellige spor i træværket og senere skriftlige efterretninger kan husets dimensioner rekonstrueres. Der var tale om et 23 m langt gavlhuse, hvis udkragninger blev båret af svungne gotiske knægte, som var mere end en meter lange (Madsen 1987).

I slutningen af 1400-tallet var bindingsværk blevet den dominerende konstruktionsform, selv for fornemme byhuse. Nederdammen 31

var en stor ejendom, og en af de ældste kendte ejere var da også kongens jyske rentemester Jørgen Pedersen. Ved midten af 17. årh. var den ejet af en af byens rigeste købmænd, hvis familie også kom til at eje Nederdammen 33, hvilket jeg vil vende tilbage til senere (Degn 1987, s.154). Den noget mindre ejendom på Nederdammen 33 blev senere bygget op ad det gotiske gavlhus, hvorfor sidstnævntes ydermur kan iagttages fra både portrummet og første salen i Nederdammen 33.

Hvordan huset på Nederdammen 33 tog sig ud i senmiddelalderen er uvist, men det var med al sandsynlighed i bindingsværk. I stuen er der bevaret rester af kraftigt

egetræsbindingsværk i gavlen mod Nederdammen 35, som er et yngre hus med sin egen ydermur. I bindingsværket sidder der en bjælke eller rem, som er delvist overlejret af det nuværende hus' sidste bjælke. Tømmerets dimensioner svarer tilnærmelsesvis til det senmiddelalderlige bindingsværk i Nederdammen 31, og det er kraftigere end det øvrige bindingsværk i Nederdammen 33. Det er dermed sandsynligt, at det er resterne af et hus, som er ældre end det nuværende.

På en række fotografier fra udgravningen inde i huset i forbindelse med restaureringen kan man se, hvordan bindingsværket i østgavlen var afbrudt ved husets gennemgående

Fig. 5.

Luftfoto af Nederdammen, hvor matrikuleringen fra 1682 er rekonstrueret med gul streg. © Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur 2020 med tilføjelser af Sydvestjyske Museer.

An aerial photo of Nederdammen, on which the 1682 cadastral boundaries are highlighted in yellow. ©Agency for Data delivery and Infrastructure 2020 with additions by Museum of Southwest Jutland.

skillevæg (der blev revet ned og genopbygget). I køkkenet bestod østgavlen derimod af en yngre grundmur sat af en blanding af muren og sten af moderne format, der tidligst kan være fra 1700-tallet (fig. 4). På husets første sal er der fortsat bevaret bindingsværk i gavlen over køkkenet. På fotoet kan man desuden se rester af forskellige ældre gulve, syldesten og murværk, hvoraf en del sandsynligvis udgjorde resterne af ældre huse. Der blev ikke udført en egentlig arkæologisk undersøgelse, hvilket heller ikke var normal praksis på den tid, ligesom det sjældent sker i dag. En sådan ville ellers ganske sikkert have givet mange informationer om bygningshistorien og de ældre huse på stedet.

De ældste kendte ejere og lejere, 1545-1596

Fra midten af 1500-tallet kender man en række af den forudgående ejendoms ejere og lejere via byens skattelister. I den videre tekst vil der blive refereret til de historiske ejendomme ved deres nutidige gadenummer, fordi de i de ældste tider jo ikke havde husnumre eller matrikelnumre, men blev betegnet efter deres ejer eller relativt i forhold til naboejendommene. De førnævnte ejerlister for Nederdammen 33 er ikke identiske, hvilket skyldes, at der er uenighed om ejendommens rækkefølge i skattelisterne. De enkelte ejendomme er ikke nævnt med nummer i listerne, men i rækkefølge fra Nørreport mod Mellemdammen på gadens sydside, og fra Mellemdammen til Nørreport på nordsiden. Der kan derved opstå tvivl om rækkefølgen, hvis to naboejendomme f.eks. får samme ejer eller lejer. Lindberg Nielsen forveksler Nederdammen 31 og 33 indtil midten af 1600-tallet, mens Ole Degn har den korrekte rækkefølge. Herefter er ejerlisterne identiske, om end Lindberg Niensens' er mere detaljeret for 1700- og 1800-tallet (en ajourført ejerliste findes i slutningen af artiklen).

Den første kendte ejer af Nederdammen 33 var Hans Severinsen (Sørensen), som beboede det fra 1545 til 1565. Det har ikke været muligt at finde mange oplysninger om ham i det publicerede materiale, men i 1544 var der en Hans Seurinssen blandt de 24 mænd, der var valgt blandt byens befolkning til bl.a. at kontrollere byrådets brug af midler (Kroman 1974 s. 15). Der er lidt ekstra oplysninger at hente om hans hustru, Usse Hanskone, der fra 1565 fortsat boede i huset som enke sammen med sønnen Søren Hansen. I 1573 blev det stadfæstet på bytinget, at hun året forinden havde solgt en stald i Skt. Nikolaj Gade (Larsen: Rtbg 1573, 252b). At hun ejede en eller flere stalde kunne tyde på, at familien var beskæftiget med studehandel, hvilket jeg vil komme nærmere ind på senere. Usse Hanskone solgte i 1569 huset på Nederdammen til Mourits Podebusk, som allerede samme år solgte det videre til Fru Ide Munksdatter til Kabbel (Larsen: Rtbg 1569, 100; 109).

Fru Ide er identisk med Ide Munk Rytter, der boede som enke på Kabbel herregård ved Lemvig, i den nordligste del af Ribe Stift. Hun var ud af Lange-slægten på Krogsgaard, hvor hun blev født engang efter 1513 (Roussell 1966, s. 311). Fru Ide boede aldrig på ejendommen, i hvert fald ikke fast. I 1570 var den beboet af hendes dreng Christen, hvilket vil sige, at han var hendes betroede tjener. Skattelisten angiver, at beboeren var købmand, og at huset desuden var herberg. Fra 1573 til 1577 lejede hun det ud til Frans Munk, der var medlem af de 24 mænd. Derefter lå huset øde dvs. ubeboet fra 1579 til 1588 med undtagelse af et til to år, hvor det var beboet af Christen Nielsen, som kan være identisk med den tidligere nævnte Christen. Fru Ide døde så sent som 1618, men havde allerede i 1588 solgt huset på Nederdammen.

Den næste ejer var Mads Jensen Skodborg, som boede på ejendommen fra 1588 til 1596. Han havde borgerskab i byen og varetog i 1592 hvervet som kæmner. I 1595 købte han et hus i Storegade (Overdammen), hvortil han formodentlig flyttede, da han året efter solgte huset på Nederdammen (Larsen: Rtbg 1595, 137). Muligvis var han købmand. Det var i hvert fald det dominerende erhverv i gaden i anden halvdel af 1500-tallet. I 1570 lå der således mere end 30 ejendomme i gaden, hvoraf de ti var beboet af købmænd. Kun en enkelt af købmændene boede som "inderste" dvs. lejer, og det var i den østligste ejendom på Nederdammen 32. En anden stor gruppe var enkerne, som i alle syv tilfælde var ejere. En del har sandsynligvis været købmandsenker, den høje andel af købmænd taget i betragtning. Ud over de to møller var en række af ejendommene ejet af håndværksmestre. Eksempelvis bestod Nederdammen 36 af tre mindre ejendomme ejet af to skomagere og en hattemager. Nederdammen 34 var også dengang en stor ejendom, som var ejet af en guldsmed. På gadens nordside var et par af ejendommene ligeledes ejet af håndværksmestre. Den ene af ejendommene på Nederdammen 27 var ejet af en skomager, hvilket også var tilfældet på nr. 39 (Degn 1983, s. 46; s. 77).

Studehandlerne og Daniel Iversen Vandels ruinerede hussted, 1596-1647

I 1500-tallet var studene en af Danmarks vigtigste eksportvarer, som hovedsageligt blev afsat til de store bycentre i Nederlandene og Nordtyskland. Studehandlen betød en opblomstring af byens økonomi, og Ribe-købmændene var dominerende i handlen i 1550'erne og 1560'erne. Dominansen blev derefter udfordret af andre jyske købstæder og senere også hollandske opkøbere, der i 1650'erne tegnede sig for en stor del af transporten over vand (Degn 2010, s. 191).

Den nordligste del af byen mellem Nørreport og Tved Å var i renæssancen indrettet med stalde, der bl.a. var ejet af flere af byens borgere. Staldene uden for Nørreport blev næppe anvendt til opstaldning over vinteren, men nærmere i kortere perioder i forbindelse med handel, fortoldning og udskibning. Ud over handel med adelen havde Ribe-købmændene fra gammel tid ret til at handle stude på landet i Ribe og i Ålborg stift. Efter at være fortoldet i Ribe blev studene i senmiddelalderen drevet videre ad landevejen, mens de i renæssancen desuden blev sejlet til Nederlandene enten fra byen eller fra nærliggende ladepladser (Kinch 1869, s. 645-655, Kinch 1884, s. 824; s. 829).

Fra 1596-1624 var Nederdammen 33 ejet og beboet af købmanden Hans Nielsen Vandel. Fra midten af 1500-tallet boede der flere personer med navnet Vandel i Ribe, men det er usikkert, om de alle stod i familiemæssig relation. Det er formodningen, at de første kom til Ribe som studehandlere fra landsbyen Vandel i Randbøl, som lå i den østlige del af Ribe Stift (Larsen: Rtbg 1995, 31). Hans Nielsen Vandel tog borgerskab i Ribe i 1588, hvorfor man ved, at han var født i Åst ca. to km nord for netop Vandel. I 1589 boede han til leje i byens Skrange ved Torvet, og han var i de tidlige år blot sat til fire skilling i skat. Beløbet steg dog hurtigt til 16, 32 og til sidst 48 skilling. Hans indtægter kom fra handel med bønder bl.a. på Vejle-egnen og som pantelåner. Ved sin død ejede han stalde i både Skt. Nikolaj Gade og i Pajpytgade, så studehandlen har formodentlig udgjort en væsentlig del af hans forretning. Hans Nielsen var gift med Karen Pedersdatter, hvis rødder er ukendte. Hun døde o. 1619, hvorefter Hans Nielsen boede i huset som enkemand til sin død i 1624. Parret havde ingen børn, hvorfor arven gik til hans søskende i Vejle (Larsen 1995, s. 77).

Engqvist daterede det nuværende hus på Nederdammen 33 til o. 1600 på baggrund af husets konstruktion og de sparremønstrede knægte (de såkaldte ribeknægte (fig. 6)), som i lidt forskellig form findes på en lang række af byens renæssancehuse opført efter bybranden i 1580 (Engqvist 1997, s. 15). Husets bygherre skulle dermed enten være Mads Jensen Skodborg, eller Hans Nielsen Vandel. Sidstnævnte havde en vis økonomisk formåen, hvorfor det ville være sandsynligt, at det var bygget af ham. Der er imidlertid en række efterretninger ved den næste ejer, som påviser, at det ikke kan være tilfældet, og at det hus, som Hans Nielsen Vandel ejede, var et ældre hus.

Daniel Iversen Vandel købte i 1624 både ejendommen på Nederdammen og førnævnte stalde uden for Nørreport af Hans Niensens arvinger. Det er usikkert, om der eksisterende en familiemæssig relation mellem de to ejere, men i så fald var de ikke nære slægtninge. Daniel Iversen Vandel var søn af købmanden og studehandleren Ivar Hansen Vandel, der sammen med sin bror Peder Hansen Vandel optræder i skattelisterne fra midten af 1500-tallet. Daniel Iversen Vandel var gift to gange, hvoraf første ægteskab var med Karen Poulsdatter, der var datter af købmand Poul Jensen Vilslev fra Ribe. Hun døde i 1622, hvorefter han giftede sig med Dorete Hansdatter, der var datter af ribekøbmanden Hans Hansen Obelling. Indtil købet af Nederdammen 33 boede Daniel Iversen til leje i både Bispegade og Sønderportsgade. Han nåede tilsyneladende aldrig at få en større forretning, for i de fleste år lå han blot mellem seks og otte skilling i skattebetaling. Til gengæld optræder han en del gange i tingbøgerne i forhold til forskellige krav, ligesom han er indblandet i slagsmål. I 1638 var han nødt til at optage pant på 200 rigsdaler i ejendommen på Nederdammen

til sin bror Hans Nielsen, der var biskop i Viborg. Lånet blev givet rente- og afdragsfrit i resten af Daniel Iversen levetid på betingelse af, at det blev indfriet af arven. Det var ikke første gang, at Daniel Iversen havde haft brug for rede penge, for han havde i forvejen optaget lån i ejendommen på 100 rigsdaler fra byens gilde og yderligere 100

Fig. 6.

Sparremønstret knægt, der optræder på en lang række af byens renæssancehuse opført efter bybranden i 1580. På Nederdammen 33 ses den spinkle variant, som med al sandsynlighed er et yngre fænomen. Under knægten ses to fornaglingshuller til en oprindelige dørhammer i husets midterste fag. Foto 2022: Sydvestjyske Museer.

A chevron decorated bracket, which is a common feature of many renaissance houses built in Ribe after the Great town fire of 1580. Here at Nederdammen 33, a rather slender variant, which is most likely a late phenomenon. Below the bracing bracket are two visible peg holes from an original door hammer in the middle section of the house. Photo 2022: Museum of Southwest Jutland.

rigsdaler fra borgmester Morten Madsen Lime, der for øvrigt var hans svoger (Larsen 1995, s.42).

I begyndelsen af 1645 døde Daniel Iversen, og året efter optræder ejendommen flere gange i tingbogen. I juni måned blev der med borgmester Hans Friis foretaget en vurdering af et stykke øde jord, som Daniel Iversens hus havde stået på, og som byens gilde havde pant i. Grunden blev vurderet til 200 daler, og det bliver nævnt, at nabo-ejendommen mod vest var Jes Kjærgaards hus (Larsen: Rtbg 1646, 86b). Huset var altså allerede fjernet i forbindelse med delingen af boet, for i oktober samme år blev der vidnet på, at sten og tømmer fra Daniel Iversens forrustne og ruinerede hussted var blevet vurderet til 50 rigsdaler i marts 1645. Det nuværende hus på Nederdammen 33 må derfor være bygget efter 1646 (Larsen: Rtbg 1645, 136b).

Ingeborg Nielsdatters nye hus, 1650-53

I skattelisten for 1650 bliver Nederdammen 33 benævnt som Ingeborg Nielsdatters (1597-1679) nye hus. Betegnelsen siger imidlertid ikke med sikkerhed, om huset var nybygget, eller om det blot var nyerhvervet. De sparremønstrede knægte er formodentlig årsagen til, at huset blev anset som ældre. Arkivar Lindberg Nielsen foreslog i sin korrespondance med Lilli Iversen, at det nuværende hus umiddelbart syntes identisk med Ingeborg Nielsdatters nye hus, hvilket han nåede frem til på baggrund af bevarede hustakster fra 1657 og 1661. Han fraviger imidlertid forslaget, fordi han var oplyst om, at huset på baggrund af sin stil skulle dateres til ca. 1580. Denne datering kommer muligvis fra Hugo Matthiessen, som Lilli Iversen at dømme efter korrespondancen havde kontakt til.

I tingbøgerne findes der imidlertid yderligere oplysninger, som peger på, at Ingeborg Nielsdatter var byherre, og at huset således er et halvt århundrede yngre end tidligere antaget. Ingeborg Nielsdatter Mulvad blev født i 1597 på Mulvadgård syd for Bramming. Hendes forældre var Niels Hansen Mulvad og Maren Hansdatter. Niels Hansen Mulvad var fribonde og herredsskriver i Gørding Herred. Et embede han havde overtager fra sin svigerfar. De var således repræsentanter for landbefolkningens øvre sociale lag, og i 1613 blev den blot 16-årige Ingeborg gift med den 37 år ældre købmand og studehandler Jes Hansen Kjærgaard, der som tidligere nævnt ejede den store ejendom på Nederdammen 31. Før Jes Hansen i 1616 tog borgerskab i Ribe, havde han været godsforvalter på herregården Kjærgård (Mulvad 1989 s. 24; 29-32). Allerede i 1619 havde han købt flere stalde uden for Nørreport, inden han i 1620 købte Nederdammen 31 (Larsen: Rtbg. 1619 13/2; 1620 16/9).

Jes Hansen havde ved sin død i 1641 en meget stor formue, og han ejede flere huse i byen. Det var dog ikke Jes Hansen, som havde købt Nederdammen 33, da det som tidligere nævnt var ejet af Daniel Iversen Vandel frem til 1645. Den øde byggegrund blev i 1647 i stedet købt af en Hans Nielsen Mulvad, der imidlertid ikke optræder i skattelisterne:

"Borgmestrene har solgt, på vegne af Gilden, et øde byggested, hvorpå afd. Daniel Iversens hus stod, til Hans Nielsen Mulvad, imod Nørreporten på nørreside af gaden, mellem Ingeborgs, afd. Jes Kjærgaards, hus, hun selv bor i, og på vestsiden Kirstens, afd. Mads Lassens, hus, som Laurits Hansen skomager bor i på østerside, for 140 sldl. rede penge." (Larsen: Rtbg 1646 27/6).

Hans Nielsen Mulvad var Ingeborgs ældste bror, og han var, som faderen før ham,

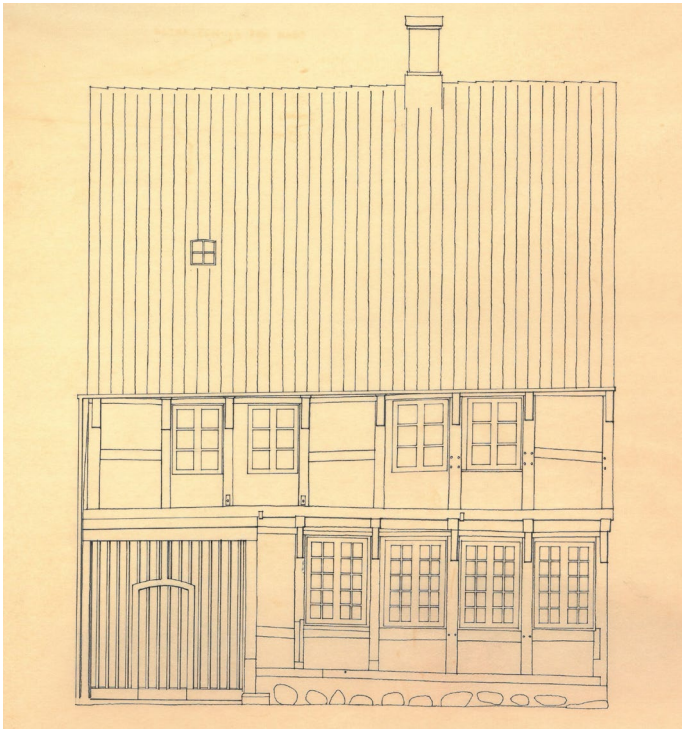

Fig. 7.

Steffen M. Søndergaards rentegning af husets gadeside før restaureringen i 1976. Tegning: Nederdammen 33.

Drawing of the street facade of Nederdammen 33 prior to restoration in 1976 by Steffen M. Søndergaard. Drawing: Nederdammen 33.

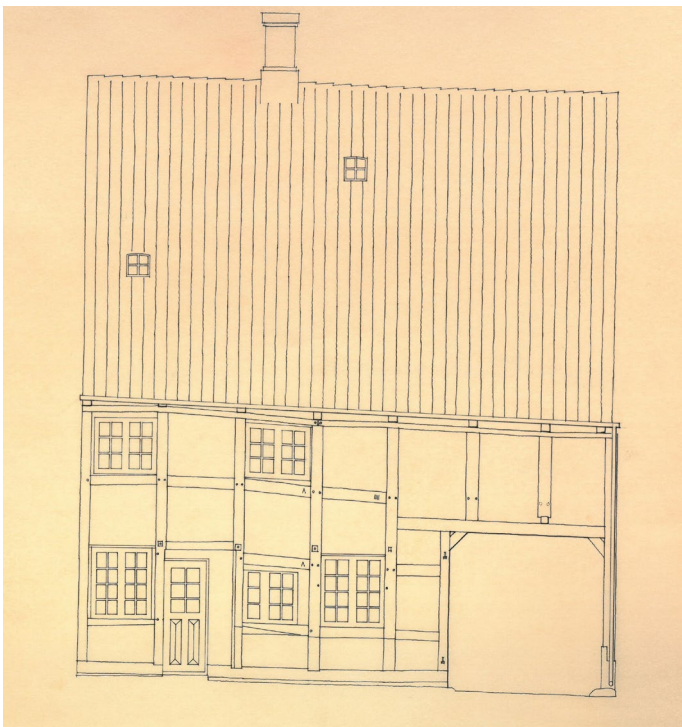

Fig. 8.

Steffen M. Søndergaards rentegning af husets gårdside før restaureringen i 1976. Tegning: Nederdammen 33.

Drawing of the courtyard facade of the house prior to the 1976 restoration by Steffan M. Søndergaard. Drawing: Nederdammen 33.

fribonde og herredsskriver. Meget tyder på, at Hans Nielsen havde en vis juridisk kapacitet, for i 1646 optræder han som prokurator for jomfruerne Vibeke og Anne Lange til Kjærgaard. Han repræsenterede desuden ved flere lejligheder sine slægtninge. I 1641 førte han en sag for sin svigerfar og i 1643 optræder han på Ribe byting på vegne af Hans Jessen Kjærgaard, der var Jes Kjærgaards og Ingeborg Nielsdatters søn (Mulvad 1989, s. 33). Forklaringen på Hans Nielsen Mulvads køb af Nederdammen 33 må være, at han repræsenterede sin søster på bytinget, og den kontante betaling på 140 sletdalere må sandsynligvis være kommet fra Ingeborg.

Præcist, hvornår det nye hus blev opført, er ikke entydigt. Den 4. november 1650 nævnes grunden fortsat som øde i forbindelse med, at Ingeborg optog pant på 250 sletdalere i Nederdammen 31. Man kan ikke vide, hvad pengene var tiltænkt, men det er nærliggende at tro, at det kunne være byggeriet af Nederdammen 33.

"Hans Jessen Kjærgaard, på vegne af mor Ingeborg, giver afd. Hans Friises arvinger pant, på Gildens vegne, i hendes adelhus, hun selv ibor ved Nørreporten, mellem Hans Hansen baggers hus, og afd. Daniel Iversens øde hussted på den anden side, for 250 sldl" (Larsen: Rtbg 1650 4/11, 227).

Nederdammen 33 var ifølge skattelisterne øde, dvs. ubeboet, indtil 1653, hvorefter både hun og sønnen Mads Jessen Mulvad boede i huset. Efter mandens død i 1641 var hun fortsat at finde på Nederdammen 31, hvorfra hun tilsyneladende førte forretningen videre (Degn 1987 s. 157). Årsagen til, at hendes nye hus lå ubeboet indtil 1653 var sandsynligvis, at der først blev skiftet efter Jes Kjærgaard i 1652. Nederdammen 31 blev

herefter overtaget af købmand Christen Hansen, som i 1645 havde giftet sig med Jes Kjærgaards og Ingeborgs ældste datter, Maren Jesdatter Kjærgaard. Erhvervelsen af Nederdammen 33 synes altså at være en del af et velplanlagt generationsskifte fra Ingeborgs side.

På baggrund af det skriftlige kildemateriale er det altovervejende sandsynligt, at det nuværende hus på Nederdammen 33 er identisk med Ingeborg Kjærgaards nye hus, som blev opført mellem 1650 og 1653 (fig. 7 og 8). Det er ny interessant viden på flere punkter. For det første er det interessant, at bygherre var en kvinde. Der findes en lang række eksempler på adelige kvinder, som i renæssancen var bygherre på deres besiddelser, men dette kunne altså også i nogle tilfælde lade sig gøre i byerne, dog igennem mandlige familiemedlemmer. For det andet kan huset nu placeres som et eksempel på den sene renæssances købstadsbindingsværk.

Husets oprindelige arkitektur

Nederdammen 33 er hverken det ældste, største, fornemste eller bedst bevarede renæssancehus i Ribe. Den er derimod en af de mindste ejendomme i byens hovedgade, og for øvrigt det eneste, som fortsat har beboelse i stueetagen. Opmærksomheden har helt naturligt været rettet mod de store, fornemme gavlhuse, når man har forsøgt at rekonstruere byens arkitektoniske udtryk i renæssancen. Man bør dog være opmærksom på, at de repræsenterer periodens fornemste og bedst byggede huse. De mindre huse er i langt højere grad gået tabt, hvorfor sporene af disse primært skal findes arkæologisk. Her er det i de senere år blevet tydeligt, at der i højere grad end tidligere antaget lå enten små gavlhuse eller længehuse i to eller måske blot et enkelt stokværk selv i de mest attraktive gader (i 1761-brandtaksationen

Fig. 9.

Nederdammen 25 til 35 fotograferet af Bodil Hauschildt o. 1900. I 1876 blev Nederdammen 33 købt af farvermester Iver Th. Iversen og fungerede derefter som farveri og vaskeri indtil 1930'erne. Foto: Sydvestjyske Museer.

Nederdammen 25 to 33 photographed by Bodil Hauschildt c. 1900. In 1876 Nederdammen 33 was bought by master artisan dyer Iver Th. Iversen and functioned from then on as a dye workshop and laundry up until to the 1930's. Photo: Museum of Southwest Jutland.

bliver betegnelsen sidehus anvendt som generel betegnelse for huse med langsiden mod gaden, men for at undgå forvirring vil den nutidige betegnelse, længehus, blive anvendt). Nederdammen 33 er et af de få tilbageværende eksempler på et ikke lille, men formodentlig mellemstort købstadshus, der var mere almindelige i bybilledet end de store, bevarede gavlhuse.

Huset har gennemgået ganske mange forandringer siden midten af 1600-tallet, og dets nuværende udseende med de hvidmalede, trerudede, toramme-vinduer, sorttjæret bindingsværk og gulmalede tavler går tilbage til slutningen af 1800-tallet (fig. 9). I portrummet står en såkaldt akseport, der ikke er hængslet, men har lodrette drejende akser, hvilket var en almindelig konstruktionsform fra 16- til 1800-tallet (Hyllestad 1999). Portens nuværende dørfløj og beklædning går, at dømme efter de ældste fotografier af

huset, tilbage til slutningen af 1800-tallet. Det samme gør sandsynligvis portens farve, der er brun i lighed med hoveddøren i portrummet. Sidstnævnte, der er en tofyldigsdør, har formodentlig været genbrugt flere gange og har ældre bemalinger i forskellige grønne nuancer.

På gårdsiden er der adgang til 1. sal via en svalegang, og i tagetagen sidder en fabrikskvist. De to bygningsdele blev skabt ved restaureringen i forbindelse med inddragelsen af loftet til beboelse og med svalegangen som brandvej. Vinduerne mod gården er i øvrigt torammede og seksrudede i lighed med husets ældste bevarede vinduer. Indvendigt fremstår huset i klassicistisk stil, der tager udgangspunkt i de bevarede døre og gerigter fra slutningen af 1700-tallet og første del af 1800-tallet. Huset havde gennemgået betydelige ombygninger allerede før restaureringen, men husets oprindelig planløsning og udseende kan delvist rekonstrueres ud fra ældre fotografier og iagttagelser.

Nederdammen 33 er et 8,5 m langt og 7,5 m bredt længehus i syv fag, der er opført i to stokværk med højstolper mod gården og med et udkraget andet stokværk mod gaden, hvor der mellem bjælkeenderne sidder en udmuring af rundede profilsten i stedet for en fyldholt af træ. Under bjælkeenderne sidder smalle knægte dekoreret med sparreformede udskæringer, der er afsluttet i et lille kors over et kølbue-snit. De sparremønstrede knægte optræder på en stor del af Ribes renæssancebindingsværk opført efter den store bybrand i 1580. Knægtene på de ældre renæssancehuse er dog typisk kraftigere end tilfældet er på Nederdammen 33 (Engqvist 1997, s. 15). Huset adskiller sig desuden fra de ældre huse ved en begrænset brug af fyldtømmer. Der kan oprindeligt have været mere fyldtømmer i facaden mod gaden, hvor der endnu er spor af

dobbelte fornaglingshuller i de tre nordligste stolper i andet stokværk (fig. 7). Det er dermed muligt, at andet stokværk oprindeligt var understyret med dobbelte skråstivere. Modsat kan stolperne med de dobbelte fornaglingshuller være genanvendte, da tilsvarende huller ikke findes på de øvrige fem stolper. Engqvist mente på baggrund af de få spor efter skråstivere, at gadesiden var meget omsat, men den begrænsede brug af fyldtømmer kan meget vel være et oprindeligt karakteristikum i betragtning af den senere datering af huset.

I dag består den eneste tilbageværende skråafstivning stort set af andet stokværks kopbånd, der tjener som en indvendig tværafstivning mellem husets stolper og de øverste bindbjælker. Mod gården findes der desuden spor efter kopbånd i første stokværks bjælkelag, der muligvis blev afbrudt i forbindelse med en senere opførelse af den halve sten tykke indermur.

Huset er konstrueret med en udstrakt brug af fyrretræstømmer. Således er både bjælkelagene og tagkonstruktionen af fyrretræ. Sidstnævnte har en ubrudt række af tømmermærker fra vest mod øst, hvorfor den må være oprindelig. Det vil derfor være muligt med de fornødne midler at efterprøve husets datering ved dendrokronologiske undersøgelser af tagkonstruktionen, i hvert fald hvis fyrretræet er importeret fra andre dele af Skandinavien. Det er almindeligt for huse fra 1500-tallet at have tagværk konstrueret i fyrretræ, men den udstrakte brug af fyrretræ i bjælkelagene og den begrænsede mængde fyldtømmer tyder på en datering i 1600-tallet. Huset er altså karakteriseret ved at være et kombinationsbyggeri, hvor fyrretræet har udgjort en stor del af træforbruget. Ifølge byens regnskaber blev der indtil de sidste år af 1500-tallet kun anvendt dansk egetræ, som blev indkøbt af

så kaldte skovbønder. Først omkring 1595 var fyrretræstømmer almindeligt i Ribe (Kinch 1884, s. 598). Højkonjunktoren i Danmark fra midten af 1500-tallet til de første årtier af 1600-tallet havde bevirket en forhuggelse af de danske skove, der blev forværret af de efterfølgende krige mod svenskerne (Fritzbøger 1994, s. 38-54).

På det ældste fotografi af huset (fig. 2.) står det med blanke tavler mens bindingsværket sandsynligvis var tjæret i en mørkebrun farve kaldet van Dyke brun eller kasselbrun (efter byen Kassel).¹ Fotografiet er ikke dateret, men det er taget af fotograf Nicolai N. Hjort, der indtil 1880 havde atelier i Nørreportsgade 3, dvs. Nederdammen 34 (Ribe Stiftstidende 16. maj 1880). På fotografiet kan man se, at der hænger et farverskilt ud for Nederdammen 35 med navnet Iver Th. Iversen. Iversen havde farveri her fra 1870 til 1876, hvorefter han flyttede til Nederdammen 33. På fotografiet ses i andet stokværk tre toramme-vinduer med blyindfattede ruder, som er hængslet på lodposten. Disse kan næppe være yngre end midten af 1700-tallet, hvorfor det er muligt, at de var fra husets opførelse mere end 200 år tidligere. I femte og sjette fag, hvor der i slutningen af 1800-tallet var sovekammer, sad to yngre vinduer. Man må formode, at der også her oprindeligt sad blyindfattede, toramme-vinduer. I en tid, hvor vinduers levetid regnes i få årtier, kan det forekomme utroligt, at de oprindelige vinduer endnu var bevaret i slutningen af 1800-tallet, men på gårdsiden sidder der endnu et enkelt vindue, som i kraft af sin halvcirkulære lodpost skal dateres til midten eller anden halvdel af 1700-tallet (Søndergaard 1986, s. 98).

Hans Henrik Engqvist konkluderede, at portrummet var af nyere dato, og at der tidligere havde været enten en mindre port

eller ingen. Porten var før restaureringen gjort så høj, at man havde fjernet remmen og hævet bjælkerne over første stokværk. Også på gårdsiden var det tydeligt, at porten ikke var oprindelig. I den tredje stolpe sad der et par fornaglingshuller kun 35 cm over porthammeren (fig. 8). Fornaglingshullerne sad i samme højde som løsholterne i andet stokværk, hvorfor det er sandsynligt, at der oprindeligt også var løsholter over porten. Løsholterne i fjerde og femte fag er da også mærket henholdsvis III og V. Det udelukker dog ikke, at der oprindeligt har været en lavere og mindre port i lighed med den nuværende. Der er imidlertid skriftlige oplysninger, som tyder på, at portrummet først blev skabt i 1700-tallets anden halvdel. I brandtaksationen fra 1761 er Nederdammen 33 beskrevet som et sidehus i to etager og syv fag. Her er ingen port omtalt, hvorimod den nævnes i brandtaksationen fra 1801.

Fra 1761 brandtaksationen kendes eksempler på selvstændige længehuse uden egen port, men hvor der var adgang til grundene fra sidegaderne via de større nabogrunde. Det er således sandsynligt, at der oprindeligt var adgang til Nederdammen 33 via den større naboejendom på nr. 31, som fortsat var i Ingeborg Nielsdatter Mulvads eje, da huset blev bygget. Der findes imidlertid også et eksempel på et selvstændigt længehus, som alene havde adgang til grunden via husets gadedør. I Stenbogade lå der indtil 1894 et længehus i syv fag, der i lighed med de fleste af gadens øvrige huse blev opført efter bybranden i 1580 (fig. 10). Matriklen blev arkæologisk undersøgt i forbindelse med anlæggelsen af Domkirkepladsen fra 2011 til 2012 (Alrø Jensen 2013, s. 33). Kun enkelte af husets syldsten var bevaret, men der var flere rester af baghuset, som blev stratigrafisk dateret til efter bybranden i 1580. Baghuset optog hele grundens bredde og var bygget op

ad den middelalderlige kirkegårdsmur. Alt tydede derfor på, at der kun havde været var adgang til grunden via husets gadedør.

Husets oprindelige indretning og betragtninger over renæssancens byhuse

Der findes skriftlige efterretninger om de større renæssancegavlhusenes planløsning i Ribe fra samtidige synsforretninger og fra lidt yngre beskrivelser af byhistorikeren Peder Terpager. Beskrivelserne fra de skriftlige kilder er blevet bekræftet af en række bygningsarkæologiske

undersøgelser udført siden 1960'erne. Disse har desuden godtgjort, at den i kilderne beskrevne indretning blev introduceret i Ribe i de sidste årtier af 1500-tallet og særligt efter den store bybrand i 1580 (Søndergaard 2021).

Terpager nævner, at gadedørene typisk var en dobbelt halvdør, som åbnede indad mod *fremgulvet* (atrium), som var en offentlig del af huset, der kunne være indrettet som butik med varekammer. I fremgulvet hos kræmmer Peder Jakobsen hatte-stafferer (kræmmer der pyntede hatte og solgte

Fig. 10.

Renæssance-længehus i Stenbogade opført efter bybranden i 1580. Huset blev revet ned mellem 1892 og 1894 i forbindelse med domkirkens hovedrestaurering og de dertilhørende ændringer af domkirkens omgivelser. De arkæologiske undersøgelser i forbindelse med etableringen af den nuværende domkirkeplads i 2012 viste, at der kun havde været adgang til grunden via husets gadedør. Foto: Sydvestjyske Museer.

A Renaissance terrace house in Stenbogade built after the 1580 town fire. It was torn down between 1892 and 1894 in connection with the major restoration works on the Cathedral and the accompanying changes to its nearest surroundings. The archaeological investigations carried out in 2012 in connection with the establishment of the present-day Cathedral square documented that there was only access to the house via its main hall door to the street. Photo: Museum of Southwest Jutland.

andre galanterivarer) stod der i 1652 netop en krambod med reoler og skuffer samt et fyrretræsskab, hvori der bl.a. var indrettet en alkove. I 1650 stod der på fremgulvet i borgmester Hans Friis' hus på nordsiden af Overdammen (Apoteket) en rustning i et glasskab foruden flere brandsprøjter. Fra fremgulvet var der adgang til *dørnset* (dvs. dagligstue), som ligeledes lå mod gaden. I døren til dørnset sad ofte et *kigvindue*, for at man kunne se, hvis nogen trådte ind på fremgulvet. Både hos Hans Friis og Peder Jakobsen stod der i dørnset faste bænke langs væggene samt et bord og flere stole (heraf nogle med læderbetræk). Rummet blev opvarmet af enten en kakkelovn eller en støbejernsovn, som var forbundet til husets forreste skorsten. Kakkellovne var efter alt at dømme fortsat hyppigst i første del af 1600-tallet, og hos Jakobsen nævnes da også specifikt en jernovn. I borgmesterens dørn set stod hans bogsamling samt flere kunstgenstande heriblandt flere billeder og portrætter af danske konger. For vinduerne hang grønne gardiner, og rummet blev oplyst af en lysekroner og lysarme.

Bag dørnset lå køkkenet, og bag både fremgulvet og køkkenet lå den store stue, som optog hele husets brede, og som blev opvarmet fra husets anden skorsten. Terpager kalder stuen "triclinium", dvs. spisesal eller spisestue. Den store stue var i begge tilfælde indrettet med faste bænke langs væggene. I hatte-staffererens stue stod desuden en himmelseng af egetræ, og hos borgmesteren nævnes mange dyner. Hos sidstnævnte nævnes desuden et bord med stenplade samt flere skrin og kister, hvoraf et par var udskårne og derfor særligt kostbare. Også her hang en lysekroner foruden et forgyldt spejl samt portrætter af borgmesteren og hans afdøde kone. Under den store stue lå typisk en høj kælder, hvorfor førstnævnte også benævnes kælderstuen.

Terpager nævner, at der bag ved stuen lå et eller to såkaldte *spinkelkamre*, hvis præcise betydning er uklar. Fra andre kilder kendes også betegnelserne *sprinkelherberg* og *sængeherberg*. Hos borgmesteren blev spinkelkammeret tilsyneladende brugt til opbevaring af bl.a. hans våbensamling. Hos hatte-staffererens stod der i spinkelkammeret et nyt fyrretræs-sengested samt bænke langs væggene. De bygningsarkæologiske rekonstruktioner tyder på en vis variation i placeringen af de forskellige kamre, som f.eks. også kunne være placeret mellem køkkenet og stuen. Borgmesteren og hans søn havde hver deres kammer, men det er usikkert, hvor i huset de var placeret. Dertil kommer, at der også i overetagen var indrettet flere kamre, formodentlig primært forrest i gavlhuset eller over den store stue. Kendskabet til gavlhusenes anden etage er dog yderst begrænset, og de bygningsarkæologiske iagttagelser meget få. Man får imidlertid flere interessante oplysninger fra vurderingen af hatte-staffererens hus. Her findes der på anden etage et par sengeværelser foruden netop et *kammers* ud mod gaden med tre bænke og et bord af fyrretræ. I samme kammer stod en *kantor* (skrivebord) med skab og bænke omkring. Netop skrivebordet kunne indikere, at rummet tilhørte herskabet i huset. Desuden nævnes et *spisekammer* med kasser til tørfisk og grynt samt hylder på væggene (Kinch 1884 s. 313, s. 323, s. 594-596).

Nederdammen 33 har oprindeligt haft en gadedør i det fjerde og midterste fag. På gårdsiden sidder der et ekstra fornaglingshul 25 cm under løsholten mellem første og andet stokværk (fig. 8). Dette vidner om, at der her har siddet en døreoverligger. På gadesiden er der i samme fag bevaret et sæt dobbelte fornaglingshuller umiddelbart under knægten i den fjerde stolpe (fig. 6 og

7). Disse må med al sandsynlighed have båret en dørhammer. Sporene af døråbninger i det midterste fag var også kendt af Engqvist, hvorfor han rekonstruerede huset med en to fag bred port og et to fag bredt, gennemgående fremgulv. Herefter kom en tre fag bred dørn mod gaden og køkken mod gården. Det var også situationen før restaureringen, hvor husets fine stue var indrettet i det tidligere dørn, og rummene fungerer i dag forsat som køkken og spise-/opholdsstue. I den femte bjælke fra vest sidder spor efter to bladninger med en indbyrdes afstand på 75 cm. De sidder midt i rummet og kan derfor være spor af døren til dørnset (fig. 11).

Engqvist rekonstruerede det oprindelige køkkenildsted ved skorstenen i køkkenet, hvorfra det strakte sig ind foran den nuværende køkkendør. Spor efter et køkkenildsted er registreret samme sted på Steffen M. Søndergaards opmåling (fig. 11). Der findes ingen beskrivelser af den oprindelige skillemur mellem dørn og køkken. Ved restaureringen blev den revet ned, funderet og genopført aflokale, tørvebrændte teglsten fra 1700-tallet eller begyndelsen af 1800-tallet.

Mens planløsningen i de fire østligste fag er forholdsvis velunderbygget, er den for de tre vestligste fag ganske usikker. Muren mod portrummet stod før restaureringen mellem tredje og fjerde bjælke og var konstrueret med spinkle stolper, tilsyneladende uden brug af fyldtømmer. Muren var ikke oprindelig, da den ikke havde sat sig, i modsætning til den øvrige del af huset, som har en kraftig hældning mod gården. Det eneste mulige spor efter en oprindelig rumdeling i den vestlige del af huset er tre udhugninger i siden af husets fjerde bjælke mod gårdsiden. Dette tyder på, at der her tidligere har stået mindre stolper som del af et fast inventar

eller en skillemur. Udhugningerne sidder blot 70 cm fra den tidligere mur mod porten, og indtil restaureringen sad de skjult over lofterne, hvorfor de må være af en vis alder. Det er altså muligt, at der oprindeligt var indrettet et rum i den nordvestlige del af huset.

I den ældre etnologiske forskning mente man, at fremgulvet i renæssancen oprindeligt havde været et større rum end det, man kunne observere de følgende århundreder. Det er som tidligere nævnt siden blevet bekræftet af bygningsarkæologiske undersøgelser, hvor fremgulvet generelt synes at optage lige så stort et areal som køkken og dørn tilsammen. Nederdammen 33 ville altså være atypisk, hvis det blot havde været indrettet med et halvanden eller maksimalt to fag bredt fremgulv. Selv i de blot fire fag brede boder i Præstegade (Præstegade 27-29) fra omkring 1626 optog fremgulvet halvdelen af bodernes grundplan (Engqvist 1997, s.14).

Det bedst bevarede renæssance-længehus i Ribe er Kapellanboligen (Præstegade 15), der er et fornemt hus opført i 12 fag i 1576 (fig. 12). I de to første fag var der indrettet et portrum, efterfulgt af en tre fag bred dørn mod gaden og køkken mod gården. Derefter fulgte et tre fag bredt, gennemgående fremgulv, hvorfra der var en trappe til kælderen under den store stue, som optog husets sidste fire fag. Huset, der kunne opvarmes fra to skorstene i henholdsvis køkkenet og i fremgulvets tredje fag, havde altså samme funktionsopdeling som de store gavlhuse, der er opført i de sidste årtier af 1500-tallet (Engqvist 1997, s. 9). Nederdammen 33 adskiller sig fra disse ved at mangle både kælderen og kælderstuen i lighed med det tidligere nævnte nedrevne hus i Stenbogade. I modsætning til Nederdammen 33, havde huset i Stenbogade en fornem fremtoning i kraft af sine udskårne

halvrosetter og fyldholter. Denne forskel kan i høj være kronologisk betinget, og afspejler formodentlig en lokal, økonomisk nedgang i kombination med en generel reduceret brug af fyldtømmer igennem 1600-tallet som følge af en stigende mangel på dansk egetræstømmer. Begge huse var formodentlig at betragte som mellemstore byhuse, og i 1640 var huset i Stenbogade da også beboet af en skræddermester (Degn 1983, s. 67).

Byhistorikeren Jakob Kinch kendte Kapellanboligens ældre indretning, som endnu var bevaret frem til 1870'erne, hvor huset gik ud af kirkens eje. Hans beskrivelse er interessant i forhold til indretningen af andet stokværk. Kinch skriver, at det var indrettet med en gennemgående gang langs gårdsiden, hvorfra der var adgang til flere kamre ud mod gaden (Kinch 1884 s. 592). Man kan ikke være sikker på, at det var den oprindelig

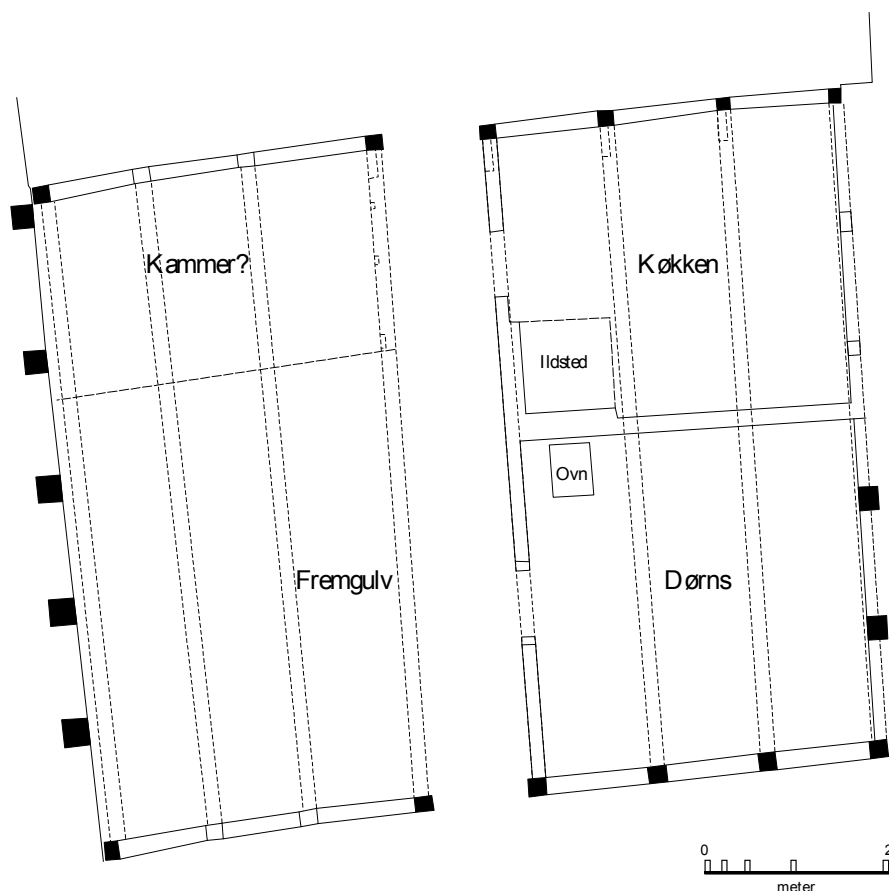

Fig. 11.

Forslag til rekonstruktion af den oprindelige grundplan på Nederdammen 33. Efter Søndergaard 1975. Tegning: Sydvestjyske Museer.

A proposed reconstruction of the original floor plan of Nederdammen 33. After Søndergaard 1975. Drawing: Museum of Southwest Jutland.

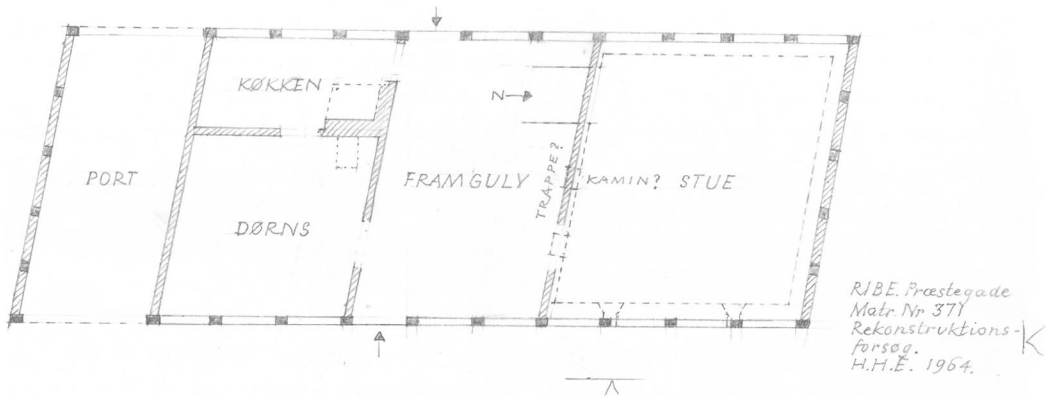

Fig. 12.

Hans Henrik Engqvists rekonstruktion af det store renaissance-længehus Kapellanboligen (Præstegade 15). Huset havde samme funktionsopdeling som de samtidige gavlhuse, men fordi det var et længehus, lå kælderen og den store stue ved siden af fremgulvet frem for bag ved det og køkkenet. Tegning: Sydvestjyske Museer.

Reconstruction by Hans Henrik Engqvist of the large renaissance terrace house, Chaplain house (Præstegade 15). The house had a similar functional division to gable houses. But, due to it being a corner house, the cellar and the large living room were situated beside the front floor instead of behind it and the kitchen. Drawing: Museum of Southwest Jutland.

FSR 1424 T7A3

planløsning eller om den evt. blev skabt i barokken. Men det kan ligesom i de tidligere nævnte skriftlige efterretninger tyde på, at en betydelig del af andet stokværk blev anvendt til beboelse. Engqvists rekonstruktion af Ebbe Mogensens gavlhus og synsforretningerne tyder på en sammenhæng mellem vinduesfagene og placeringen af kamre i andet stokværk (Engqvist 1986, s. 39). Det er dermed muligt, at Nederdammen 33 i kraft de bevarede blysprossede vinduer oprindeligt var indrettet med kamre mod gaden, og at det havde et væsentligt større boligareal end i 1800-tallet, hvor det fratrukket loft-rummene blot var på 70 m² fordelt på stuen og 1. sal.

Købmandsenkerne, 1653-1744

Ingeborg Nielsdatter Mulvad opførte huset på Nederdammen 33 i en kriseperiode for Ribe såvel som Danmark. Krigene mod Sverige fra 1643 til 1645 og igen fra 1657 til 1659 gik nemlig særdeles hårdt ud over både byens og borgernes formuer pga. brandbeskatninger og forskellige troppers indkvartering (Kinch 1884, s. 370-38, 398-406).

Grundtaksationen fra 1682 afspejler således en generel økonomisk nedgangstid for byen i forhold til renæssancen. Dog forekom den fortsat mere formuende, end tilfældet var godt 80 år senere ved brandtaksationen i 1761. Grundtaksationen 1682 blev videreført og revideret i årene efter, hvorfor der for flere af ejendommene er angivet en tidligere og nuværende ejer. Præcist hvornår ejendommene skifter ejer, kan man ikke se ud af grundtaksationen. Den giver dog et godt indblik i sammensætningen af grundejerne på Nederdammen omkring 1700.

Der var fortsat flere købmænd, embedsfolk og håndværkere blandt gadens beboere, og flere af ejendommene tilhørte medlemmer af de samme par familier, heriblandt efterkommerne af Jes Kjærgaard og Ingeborg Nielsdatter, hvoraf flere fortsat bar navnet Mulvad. Her følger en gennemgang af familiens ejendomme i gaden (fig. 5).

Den store ejendom på Nederdammen 31 var fra 1682 ejet og beboet af Gøede Jepsen, der samme år havde giftet sig med Margrethe Christensdatter Mulvad og løst borgerskab i byen. De havde overtaget ejendommen efter Margrethes forældre, købmand Christen Hansen og Maren Jesdatter Kærgård. Det gik imidlertid økonomisk dårligt for Gøede Jepsen, som i 1701 måtte overlade ejendommen til sin kreditor og svoger Anders Hanssøn Tarup, som fra 1700 var byens pengemester (Degn 1987 s. 157). Anders Hanssøn Tarup var gift med Johanne Christensdatter Mulvad (søster til Margrethe Christensdatter, Ingeborg Christensdatter, Jes Christensøn og Niels Christensøn), der i sit første ægteskab havde været gift med købmand Hans Nielsen Tejlmand. Efter Anders Hanssøn Tarups død i 1714 førte Johanne forretningen videre indtil 1739, hvor hun opsigde sit borgerskab (Smidt 1928, s. 340).

I Nederdammen 33 boede enken Maren Jesdatter, der som sin mor før hende anvendte huset som enkebolig fra 1683 til sin død i 1693. Huset havde siden Ingeborg Nielsdatter Mulvads og sønnen Mads Jessen Mulvads død i 1679 været ejet af arvingerne og havde skiftevis været lejet ud eller stået tomt.

På Nederdammen 30 lå en meget stor ejendom, som formodentlig var større end i dag. Den var i slutningen af 1600-tallet ejet af Jes Christensøn, der var barnebarn af Jes Kjærgård og Ingeborg Nielsdatter Mulvad og søn af Maren Jesdatter. Han var ligesom sin far og morfar købmand, og i 1684 var han den i byen, som havde mest silke på lager. Ved sit andet ægteskab arvede han halvdelen af Porsborg, hvor han derefter boede. Dertil ejede han et hus på hjørnet af Sønderports-gade og Puggaardsgade, et hus på Overdammen, en have i Badstuegade og et par stalde uden for Nørreport. Nederdammen 30 lejede han ud til Jørgen Clemmendtssøn (Smidt 1928, s. 84; Degn 1971, s. 92).

Nederdammen 32 var i 1682 to matrikler. Den østligste var ejet og beboet af Maren Jesdatters anden søn, Niels Christensøn Mulvad, der siden 1680 havde været købmand. Han var gift med Karen Baggessdatter. Hans forretning var nedadgående, for ved skiftet efter sin kones død i 1721 var han i gæld og boede hos sin søster Johanne i Nederdammen 31. Den vestlige matrikel var ejet af Christian Farwer, som lejede den ud til Mickell Sørensen (Mulvad 1989, s. 47).

Nummer 34 var ejet og beboet af tidligere nævnte Christian Farwer med sin kone Ingeborg Christensdatter Mulvad. Hans fulde navn var Christen Christensen og han havde i 1678 fået kongeligt privilegie som farver i Ribe. Senere blev privilegiet

Fig. 13.

Rekonstruktion af gades huse nævnt i 1761-brandtaksationen. © Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur 2020 med tilføjelser af Sydvestjyske Museer.

A reconstruction of the streetscape of the house, as listed in the fire tax of 1761. ©Agency for Data delivery and Infrastructure 2020 with additions by Museum of Southwest Jutland.

udvidet til at dække hele Ribe Amt (Mulvad 1989, s. 46). Farverhåndværket var på daværende tidspunkt endnu ungt i Danmark. I 1560 var den første farver blevet hentet til København af kongen, og fra 1657 fandtes der som det første sted i provinsen også en farver i Ribe (Vedsted 1993, s. 13). Christian Farwer havde inden sin død i 1698 købt Nederdammen 33 på auktion, og i 1699 flyttede Ingeborg Christensdatter til Nederdammen 33 ligesom sin mor og mormor før hende og boede der som enke indtil 1744. Christen Farwer og Ingeborg Christensdatter var barnløse og med dem gik Nederdammen 33 ud af familiens eje efter at have fungeret som enebolig i næsten 100 år.

Købmændenes død, håndværkernes brød

De sidste årtier af 1600-tallet og hele 1700-tallet var nedgangstider for Ribe, hvilket forandrede befolkningssammensætningen i byen. I renæssancen var Ribe endnu en af landets større købstæder, men i 1700-tallet gled byen ned i den jævne del af købstads-hierarkiet. Udviklingen var kulminationen på en gradvis forandring af byen fra en udpræget merkantil by med et større antal købmænd med regionale og internationale forbindelser til en mere almindelig købstad, der fungerede som centrum for den lokale handel og regionale administration, hvilket klart kommer til

udtryk på Nederdammen ved en gennemgang af brandtaksationen 1761.

Befolkningstallet holdt sig tilsyneladende stabilt, men antallet af skatteydere faldt, og erhvervs sammensætningen ændrede sig markant. I 1600-tallet udgjorde købmændene en tiendedel af skatteborgerne, men tegnede sig for halvdelen af skatterne. I 1761 var gruppen

blevet næsten halveret, mens deres andel af skatterne var reduceret til blot en femtedel. Det var altså ikke alene blevet en mindre gruppe. De enkelte købmænd var også forholdsmæssigt mindre formuende. Omvendt forholdt det sig med håndværksmestrene, der i 1570 tegnede sig for lidt mere end en tiendedel af skatterne mod næsten halvdelen i 1761 i takt med, at deres antal øgedes (Degn 2010, s. 111).

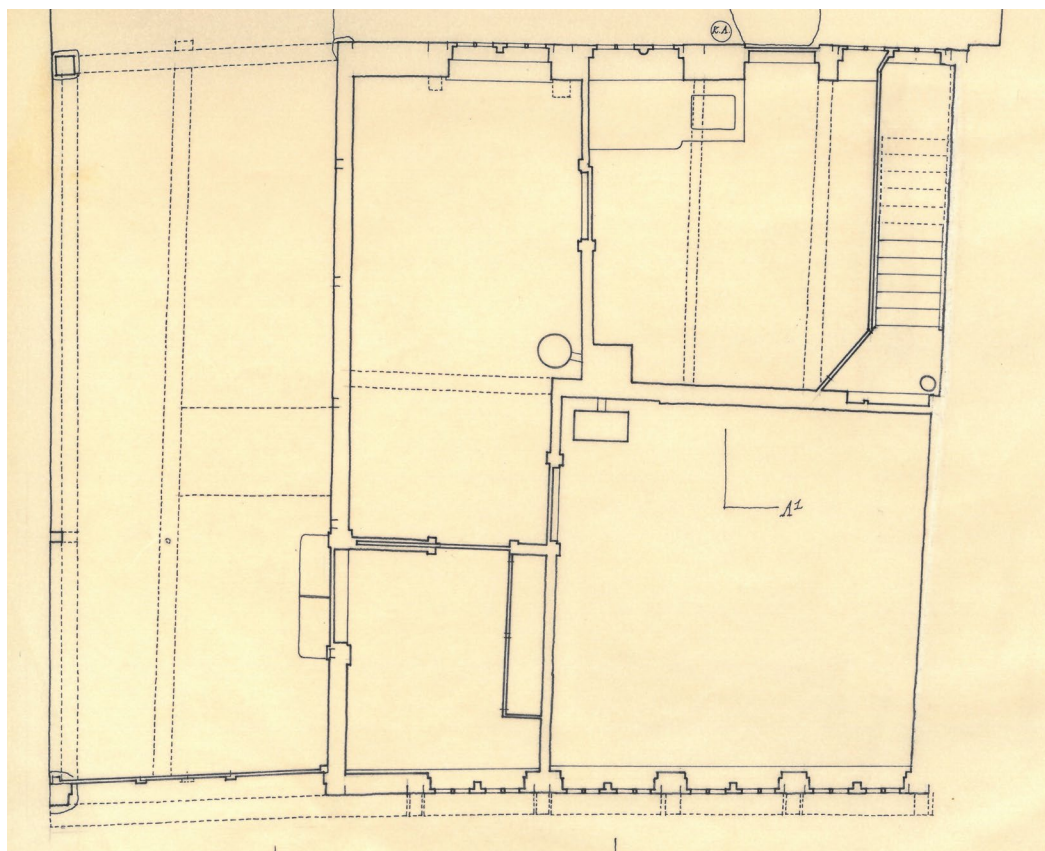

Fig. 14.

Steffen M. Søndergaards rentegning af stueetagen før restaureringen i 1976. Tegning: Nederdammen 33.

Drawing of the ground floor before the 1976 restoration by Steffen M. Søndergaard. Drawing: Nederdammen 33.

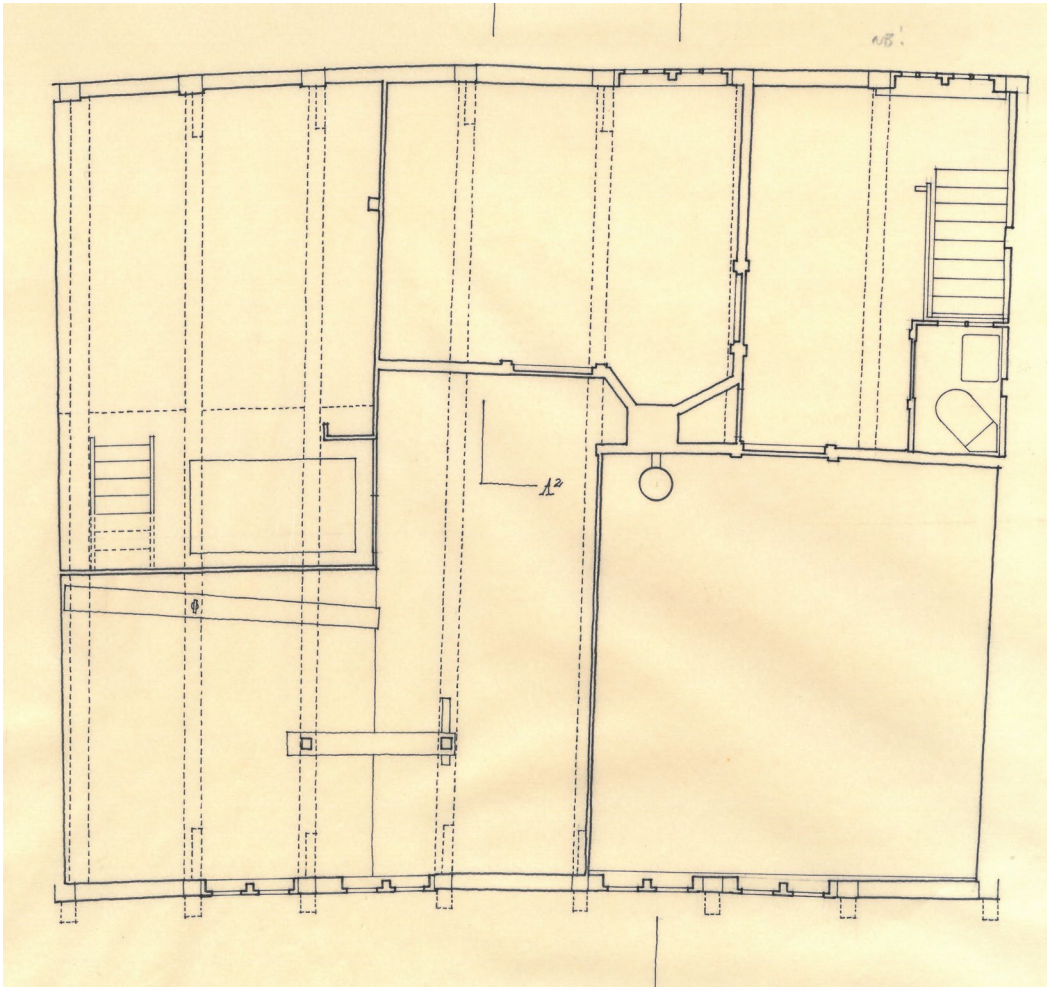

Fig. 15.

Steffen M. Søndergaards rentegning af 1. sal før restaureringen i 1976. Tegning: Nederdammen 33.

Drawing of the first floor before the 1976 restoration by Steffen M. Søndergaard. Drawing: Nederdammen 33.

Ejendommene på gaden sydside var i 1761 generelt større end på nordsiden, og flere af de tidligere grunde var lagt sammen (fig. 13). For flere af de store ejendomme nævnes det, at de var indrettet med stalde og bryggerhuse. Der var endnu et par købmænd eller kræmmere tilbage i gaden, men ellers var de fleste ejendomme ejet af håndværksmestre som f.eks. et par bagere, et par felberedere (garvere), en hjulmager, en snedker og en smed. Nederdammen 34 var fortsat indrettet som farveri, og flere af ejendommene fungerede desuden som værtshuse, bl.a.

Nederdammen 31 og Nederdammen 28.

I 1743 blev Nederdammen 33 solgt på offentlig auktion til barber og kirurg Jakob Henrik Schamvogel. Fem år senere overgik ejendommen til Hans Fogh som betaling af gæld, men allerede i 1752 solgte han den videre til feldberederen Gabriel Christensen Koch, som ifølge skattelisten boede i huset i 1754. Naboejendommen, Nederdammen 35, var ejet af hans far feldberederen Christen Pedersen Koch. I 1759 solgte Gabriel Koch Nederdammen 33 til sin svoger, Jens Thomsen Drejer, hvorefter førstnævnte drev værtshus på Nederdammen 28.

Drejerens hus

Jens Thomsen var året før han overtog Nederdamme 33 blevet gift med Cathrine Marie Christensdatter. Parret, der ikke havde børn, var de første ejere af huset, hvis hele husholdning kan findes i folketællingerne. I 1787 var den eneste anden beboer i huset en tjenestepige, hvilket også var tilfældet i 1801, hvor parret var blevet henholdsvis 71 og 64 år. Jens Thomsen Drejer døde i 1812, og året efter blev huset solgt på offentlig auktion til købmand Johannes Krag, der boede i Nederdammen 35.

Nederdammen 33 er i 1761-brandtaksationen beskrevet som et sidehus (længehus) til gaden i to etager og syv fag. I gården lå et tværhus i en etage og fire fag (fig. 13). I brandtaksationen er desuden en tilføjelse fra 1764, der viser, at huset med tilbygninger er forbedret for 60 rigsdaler af ejeren Niels Thomsen Drejer. I 1801-brandtaksationen er ejendommen da også forandret. Længehuset er beskrevet som syv fag med port i to fag og dertil et indbygget halvtag i to fag. I huset var der to stuer, et kammer, køkken og to kakkelovne. Tværhuset var nu i seks fag bindingsværk og indrettet til stald. I gården var der desuden et sidehus i tre fag, som var indrettet til tørvehus. I kraft af den forskellige

beskrivelse af ejendomme i de to brandtaksationer, er det sandsynligt, at det var Jens Thomsen Drejer, som etablerede portrummet.

Huset havde nu ændret funktion fra enkebolig til bolig for en håndværksmester. Man kan ikke vide, hvordan det tidligere baghus var indrettet, og om der også var stald i 1600-tallet, men det er muligt, at forandringen af ejendommen også kan hænge sammen med en øget agrar udnyttelse af byrummet i 1700-tallet. Vi ved, at grundstykkerne var flere og mindre i renæssancen, og at flere borgere havde stalde i udkanten af byen. Det er med andre ord muligt, at de mange større husdyr, især køer, som var opstaldet inde i bykernen i 1800- og begyndelsen af 1900-tallet ikke afspejler forholdene i renæssancebyen. I 1761 var en stor del af skellet mod Nederdammen 31 bebygget, så hvis der var adgang hertil, var det langt tilbage på grunden (fig. 13). Desuden var de to ejendomme ikke længere ejet af medlemmer af samme familie.

Før husets restaurering kom man via hoveddøren i portrummet ind i en forstue, som i begyndelsen af 1900-tallet var indrettet til vareudsalg i forbindelse med farveriet (fig. 14). Den var delt fra dagligstuen, som lå mod gården, af en yngre skillevæg. Før havde der efter alt at dømme været en ældre skillevæg længere tilbage i huset i forlængelse af husets gennemgående skillemur. Her var der nemlig indsat en bjælke, og gulvbrædderne var afsluttet ved et tværgående bræt. Huset havde altså tidligere været indrettet med en lidt større forstue og et rum af omtrent samme størrelse mod gården. Hvor gammel denne planløsning var, er uvist, men det er nærliggende, at den blev etableret i sammenhæng med portrummet, og at rummet ved siden af køkkenet var identisk med husets anden stue nævnt i 1801. Det nævnte kammer har sandsynligvis været placeret på

1. sal (fig. 15). Før restaureringen var der adgang hertil via en trappe ved østgavlen, som var adskilt fra køkkenet ved en bræddevæg, som endnu er bevaret i køkkenet. Halvdelen af husets 1. sal var indrettet som loft med en lem til portrummet. Her var der monteret et hejseværk på en kraftig, krumvokset drager af egetræ, der lå på andet bjælkelag, og som i dag støtter bjælkelaget i portrummet.

Husets ældste bevarede interiør er fra 1700-tallet. I stueetagen findes foruden hoveddøren to to-fyldingsdøre (med to jævnstore fyldinger) samt en en-fyldingsdør til køkkenet. Fælles for disse døre er, at de

har rundede spejlfyldinger med kvartcirkulære, konvekse hjørneafskæringer (fig. 16). En af dørene blev i 1976 fundet på loftet, og det er den eneste af de nævnte døre, som er symmetrisk, dvs. at fyldingerne har samme udformning på begge sider. Før restaureringen sad der desuden to alkovedøre med samme type fyldinger på 1. sal, hvor de var genanvendt som skabsdøre (fig. 17). Elmose beholdt heldigvis alkovedørene og brugte dem som skabsdøre på 2. sal. De rundede spejlfyldinger kendes især fra fine, senbarokke en- og tre-fyldingsdøre fra midten af 1700-tallet, mens to-fyldingsdøre igen blev almindelige med rokokoen og den

Fig. 16.

Dør fra 1700-tallet og etageovn fra empiren i husets dagligstue. Husets ældste døre har spejlfyldinger med konvekse hjørneafskæringer som denne, der blev fundet på husets loft. Døren er formodentlig fra de sidste årtier af 1700-tallet, men greb og lås er fra restaureringen. Foto 2022: Sydvestjyske Museer.

An 18th century door and an Empire style iron stove from the living room of the house. The older doors of the house had fillings with convex cornering like this one, found in the attic of the house. The door is probably from the last decades of the 18th century, whilst the door handle and lock date from the restoration works. Photo 2022: Museum of Southwest Jutland.

Fig. 17.

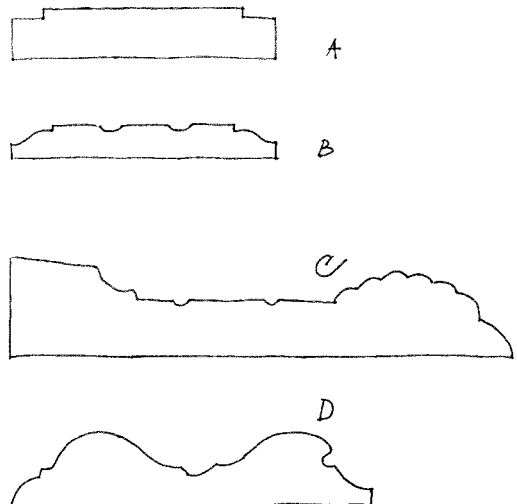
Alkovedøre med samme fyldinger som husets ældste døre. Før restaureringen var dørene som i dag genanvendt som skabsdøre. Foto 2022: Sydvestjyske Museer.

Alcove doors with the same panel type as the oldest doors in the house. Prior to the restoration, the doors had been re-used as cupboard doors, just as they are today. Photo 2022: Museum of Southwest Jutland.

Fig. 18.

Gerigter i Nederdammen 33 efter Søndergaard 1975. A: Sad i køkkenet, men findes ikke længere i huset. B: Fandtes flere steder i kombination med husets yngre to-fyldingsdøre fra begyndelsen af 1800-tallet, og den blev ved restaureringen brugt som gennemgående gerigt. C: Inderside af hoveddør. D: Yderside af hoveddør. Tegning: Sydvestjyske Museer.

Architraves from Nederdammen 33 after Søndergaard 1975. A: From the kitchen, but no longer found in the house. B: Found in several places in combination with the youngest two panelled doors in the house from the beginning of the 19th century - these were utilized during the restoration as the main architrave form for the house. C: The inner face of the main hall door. D: The outer face of the main door. Drawing: Museum of Southwest Jutland.

tidlige klassicisme i 1700-tallets anden halvdel (Engqvist 1990, s. 77-81). Det er således mest sandsynligt, at dørene i stueetagen er fra anden halvdel af 1700-tallet og formodentlig århundredets sidste årtier. Hoveddørens udvendige gerigter (fig. 18) er i profil desuden svarende til typer fra Sønderho, der er dateret til efter 1770 (Søndergaard 1980, s. 39-40).

I det nuværende portrum hænger en plade fra en norsk jernvindovn (fig. 19), hvis motiv i et andet tilfælde er dateret til 1739 (Nygård-Nilssen II 1944, s. 216). Det kan altså

Fig. 19.

Plade fra en norsk jernvindovn i portrummet fra Ege-land Jernværk. Ovnens er dateret til midten af 1700-tallet. Våbenskjold, monogrammer og kongeportrætter var et yndet motiv under enevælden. Motivet her er den kronede norske løve med hellebard omkranset af akantusblade. I toppen ses skyer og solgisel. Foto 2022: Sydvestjyske Museer.

Iron plate from a Norwegian Iron stove from the Egeland ironworks originally placed in the gate room. The oven dates to the middle of the 18th century. The use of coat of arms, monograms and royal portraits were popular motives under the absolutist monarchy. The motive here is the crowned Norwegian lion with a halberd surrounded by acanthus leaves topped with clouds and a sun mandala. Photo 2022: Museum of Southwest Jutland.

være resterne efter en af de jernovne, som blev nævnt i 1801-brandtaxationen. Opfindelsen af vindovnen er muligvis overset i forståelsen af boligkulturen. I modsætning til bilæggerovnen, der fyres og ventileres fra et tilstødende ildsted, fyres vindovne direkte fra det rum, som den står i. Det betyder også, at den kan placeres mere alsidigt, f.eks. i husenes overetage. Det er usikkert, om de første vindovne var kakkel- eller støbejernsovne, men typen kendes allerede fra omkring 1580 i Danmark (Nygård-Nilssen I, s. -76). Støbejernsovne var kostbare i renæssancen, men i 1600-tallet findes de udover på herregårdene også hos det højere borgerskab og enkelte velhavende bønder. I 1700-tallet bliver de mere udbredte blandt almindelige borgere og bønder, men der var egne f.eks. i midt- og vestjylland, hvor jernovne i første halvdel af 1800-tallet fortsat kun fandtes blandt de mest velhavende bønder (Hansen 2005). Husets anden jernovn nævnt i 1801-brandtaxationen stod enten i den anden stue, som formodentlig lå ved køkkenet eller i kammeret mod gaden på 1. sal (fig. 14 og 15).

Købmanden, avlsbrugeren og farverne

Nederdammen 33 og 35 fik fælles ejer, da førstnævnte blev købt af Johannes Krag i 1813. Få år forinden havde Nederdammen 35 været ejet af købmand Christen Koch, der var nevø til Jens Thomsen Drejers kone. Christen Koch var i sit andet ægteskab gift med Dorthe Andersdatter, og efter hans død i 1805, giftede hun sig med førnævnte Johannes Krag. I 1834 boede parret i Nederdammen 33 sammen med den 25-årige søn, Christian Koch Krag, og tre tjenestefolk. I Nederdammen 35 boede den ugifte købmand Marturin Krag samt fire lærlinge.

I 1841 overtog Christian Koch Krag, der var avlsbruger (landmand bosat i købstaden),

begge ejendomme, og ifølge folketællingen 1850 boede han i den større ejendom på Nederdammen 35 med sin hustru Dorte Maria (født Koch) og deres to børn Johannes og Johanne samt tre tjenestefolk. Nederdammen 33 var derimod lejet ud til en købmand.

En del af husets inventar kan dateres til første halvdel af 1800-tallet. På 1. sal sidder fire to-fyldningsdøre (fig. 20), der svarer til andre døre i byen fra de første årtier af 1800-tallet. Til dørene hører sandsynligvis kannelerede gerigter, som er karakteristiske for empiren (fig. 16 og 18/b). Den nøjagtige profil kendes ikke fra andre huse i Ribe, men lignende kanneleringer findes i Sct. Catharinæ Kloster, Sortebrødregade 3 og Torvet 19, der alle er dateret til århundredets anden fjerdedel (Søndergaard 1988, s. 50). Ved restaureringen blev denne type af gerigter med få undtagelser anvendt igennem hele huset.

En af de førnævnte døre sad før restaureringen i stuen på første etage. Inden for døren stod en fin norsk etageovn i empirestil (fig. 16). Ovnens, som endnu er i brug, er fra Froland Jernværk. Modellen optræder i værkets katalog fra 1833, hvorfor den formodentlig er fra tiden lige før Ribe Jernstøberis grundlæggelse i 1848 (Nygård-Nilssen 1944, s. 256). I huset stod også to yngre cylinder- eller magasinovne, som netop var produceret på det lokale jernstøberi.

I 1852 solgte Christen Koch Krag Nederdammen 35 uden den tilhørende jord til farver Andres Lund gift med Karen Lund, hvorefter han og Dortea flyttede ind i Nederdammen 33. Af skødet fremgår en række servitutter, som var gældende i resten af Christen og Dorteas levetid. Gadedøren og forstuen i Nederdammen 35 skulle være til fælles afbenyttelse. Til gengæld havde Andreas Lund ret til at føre gødning, brændsel og hvad han ellers

Fig. 20.

Foto af den fine stue mod gaden. Døren som førte til husets dagligstue, der lå ved siden af køkkenet, var af samme type som dørene på 1. sal. Typen findes i flere af byens huse fra begyndelsen af 1800-tallet. Ovnens står fortsat på sin plads, men er vendt. Foto 1967: Sydvestjyske Museer.

Photo of the good front room facing the street. The door, led into the main living room of the house, which was placed beside the kitchen, and was of the same type as the doors from the first floor. This type is found in several houses of the town from the beginning of the 19th century. The oven still stands in the same place but has since been turned. Photo 1967: Museum of Southwest Jutland.

havde brug for via porten i Nederdammen 33, hvorfra der i gården var en dør til nummer 35. Forbindelsen mellem de to forhuse kan ses på fotografier fra restaureringen i form af en blændet døråbning i stuen. Undtaget fra handlen var desuden husets to jernovne og gruekedlen, hvorfor det er muligt, at to af de tidligere nævnte ovne oprindeligt har stået i Nederdammen 35.

Andreas Lund døde blot 31 år gammel i 1854, og to år senere giftede Karen Lund sig

med sin afdøde mands farversvend Rasmus Poulsen. I 1860 boede de i huset med deres tre børn, en tjenestepige samt lærlingen Iver Thomsen Iversen, der senere kom til at overtage farveriet. I Nederdammen 33 boede Dorteia Krag, der var blevet enke, fortsat med sine to børn samt to disciple, dvs. studerende ved Katedralskolen. I 1870 var begge børn flyttet, og Dorteia boede nu i huset med en tjenestepige og fire disciple. Farveriet i naboejendommen var i 1863 blevet overtaget af farver Kjeldsen, der var gift med afdøde Andreas Lunds datter Ellen. Også han døde i 1870 i en forholdsvis ung alder, og Iver Thomsen Iversen, som få år forinden var vendt tilbage til Ribe som farversvend, havde overtaget farveriet i 1869. Iver Th. Iversen var samme år blevet gift med Ane Margrethe Pedersen fra Nørre Farup (fig. 21), og i 1870 boede de på 1. sal i Nederdammen 35 sammen med en farverlærling. I stueetagen boede husets nye ejere, familien Blinkenberg, der i mange år forblev nære venner af familien Iversen (Ribe Stifts-Tidende 8/12 1851; 20/9 1863; 26/11 1869; 26/12 1870).

Farveriet

I 1876 overtog Iver Thomas Iversen og Ane Margrethe Nederdammen 33, hvor de ifølge folketællingen 1880 boede med deres tre børn, Elisabeth, Peter og Julie, foruden en farversvend og en tjenestepige. I 1888 blev familien imidlertid ramt af to dødsfald som følge af sygdom. I starten af året døde Ane Margrethe og godt et halvt år senere døde Julie blot ni år gammel. De resterende tre familiemedlemmer boede derefter alene i huset indtil Peter, der var i handelslære hos købmand Quedens, forlod byen (fig. 22). Farver Iversen døde i 1917, hvorefter frk. Elisabeth fortsat boede i huset, hvor hun i et vist omfang førte farveriet videre. Senest fra hendes tid fungerede farveriet også som

offentligt vaskeri, hvoraf vaskemaskinen af træ findes i Sydvestjyske Musers samling. Peter, der blev direktør i Københavns Fjerrenseri, døde af sygdom på en ferie til Sverige i 1930. Elisabeth forlod muligvis Ribe i 1936, da Farver Iversens skattebog her ophørte med at blive ført. Hun døde i hvert fald på Tåstrup Sygehus i 1943 efter nogle års sygdom (Ribe Stifts-Tidende 23/02 1888; 26/7 1888; 6. marts 1917; 4. sep. 1930; 17. nov. 1943).

Efter Elisabeths død blev huset arvet af hendes svigerinde Lilli Iversen (døbt Zölga Amalie). Lilli Iversen boede som tidligere nævnt i København og brugte Nederdammen 33 som sommerhus. I 1967 fortalte hun flere ting om sin svigerfamilies brug af huset. Soveværelset på 2. sal i den nuværende stue havde f.eks. været Iver Th. Iversens værelse, mens kammeret mod gården havde været Elisabeths. Peter og Lilli Iversen fik ingen børn, hvorfor Nederdammen 33, ligesom hendes lejlighed i København, gik i arv til en nevø i Norge, der satte huset på offentlig auktion i 1975.

Ejendommen har et af de bedre bevarede gårds- og håndværksmiljøer i privat eje i kraft af sit baghus, der står næsten intakt som et lille farveri og trykkeri fra slutningen af 1800-tallet. Mange af byens baghuse har for længst udtjent deres oprindelige funktion, hvorfor de helt naturligt er blevet fjernet eller inddraget til beboelse. Det er derfor beundringsværdigt, at Elmoose efter at have udført en mindre restaurering fik udvidet fredningen i 1987 til også at omfatte baghuset og gården.

Baghuset er opført som en grundmuret bygning, der måler ca. 9 x 7,5 m. Ved restaureringen blev de oprindelige åbninger genskabt, således at begge facader har

fire, trerudede toramme-vinduer (fig. 23). Vinduerne i sydfacaden er bygningens oprindelige. Lodposterne, der er firkantede med trekvartstafprofilerede hjørner, er

andre steder i Ribe dateret til første halvdel af 1800-tallet (Søndergaard 1986, s. 99). Vinduerne i nordfacaden er for størstedelen fra restaureringen, men med genbrug af lodposterne. Disse har en yngre profil end sydsidens i form af store hulkehlsprofiler og er formodentlig fra anden halvdel af 1800-tallet eller begyndelsen af 1900-tallet. Vinduerne er sandsynligvis ligeledes malet hvide i slutningen af 1800-tallet eller 1900-tallet, for de bevarede vinduer i sydfacaden har oprindeligt været grønne og senere grå. Fra gården er der adgang til huset via en grøn, tofløjet, fyldingsdør med et cirkelrundt felt i de øverste fyldninger. Over for den sidder en revledør mod haven. Alle rum har fortsat pikstengulve med undtagelse af det sydøstligste, der ligger over en mindre kælder.

Fig. 21.

Portræt af fru Ane Margrethe Iversen før 1880. Hun døde i 1888 formodentlig af sygdom, for få måneder senere døde også parrets yngste datter. Foto: Ribe Byhistoriske Arkiv.

A portrait of Mrs. Ane Margrethe Iversen before 1880. She died in 1888 most likely due to some illness, as the couple's youngest daughter also died just a few months afterwards. Photo: Ribe town history archive.

Fig. 22.

Portræt af Iver Th. Iversen og hans to overlevende børn frk. Elisabeth Iversen og Peter Iversen. Iver Th. Iversen døde i 1917, hvorefter Elisabeth fortsat boede i huset frem til 1930'erne. Hun døde i 1943, hvorefter huset gik i arv til hendes svigerinde Lilli Iversen. Fotografiet blev taget af Bodil Hauschildt o. 1900. Foto: Ribe Byhistoriske Arkiv.

A portrait of Iver Th. Iversen and two of his surviving children Miss. Elisabeth Iversen and Peter Iversen. Iver Th. Iversen died in 1917, after which Elisabeth continued to live in the house until the 1930's. She died in 1943, the house was then inherited by her sister-in-law Lilli Iversen. Photo taken by Bodil Hauschildt c. 1900. Photo: Ribe town history archive.

Huset er bygget mellem 1801 og 1866, hvorefter det optræder på matrikelkortet i sin nuværende form. Væggene er pudsede og hvidkalkede, men ifølge Søndergaards opmåling er ingen af skillevæggene i forbandt med ydermurene. Det er mest sandsynligt, at den nuværende indretning som farveri er skabt i forbindelse med farver Iversens overtagelse af ejendommen. En mere præcis datering samt en evt. oprindelig funktion vil man formodentlig kunne få

ved en gennemgang af brandtaksationerne yngre end 1801.

Bygningen er indrettet som et mindre farveri med blot en enkelt gruekedel til vask og farvning (fig. 24). Den fyres fra en lav fyrgrav, hvor der i loftet sidder en tragt til brændsel. Efter vask og farvning blev klædet skyllet i den skyllemaskine, som på bevarede fotografier ses ude i åen. Tørrerummet lå bag ved fyrgraven og blev

Fig. 23.

Baghuset set fra porten. Foto 2022: Sydvestjyske Museer.

The courtyard house seen from the gate. Photo 2022: Museum of South-west Jutland.

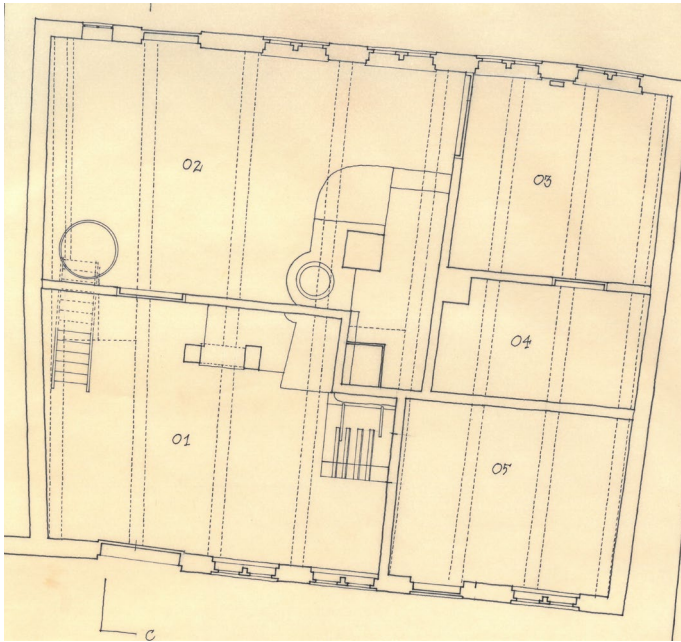

Fig. 24.

Steffen M. Søndergaards retegning af baghusets grundplan fra 1975. Ved restaureringen i begyndelsen af 1980'erne blev husets oprindelige facade genskabt ved at erstatte døren i andet fag fra øst med et vindue. En indvendig dør blev igen åbnet mellem rum 1 og 5. Huset er fortsat indrettet som farveri. I rum 1 står resterne af farveriets presse. Rum 2 er indrettet med gruekedel til farvning og vask. Rum 3 fungerede vist nok som offentligt vaskeri i hvert fald i det 20. årh., og vaskemaskinen findes i Sydvestjyske Museers samling. Rum 4 var tørrerum, mens funktionen af rum 5, der ligger over huset kælder, er ukendt. Tegning: Nederdammen 33.

Steffen M. Søndergaards drawing of the courtyard house floorplan from 1975. During the restoration at the beginning of the 1980's the original facade of the house was recreated by replacing a door in the second bay from the east with a window. An interior door was reopened between room 1 and 5. The house is still furnished as a dye workshop. In room 1 there are the remains of the dye press. Room 2 is furnished with the dye cauldron for washing and dyeing. Room 3 most probably functioned as a public laundry, at least in the 20th century and the washing machine is part of the permanent collection at the Sydvestjyskemuseer. Room 4 was the drying room, whilst the function of room 5 above the cellar is unknown. Drawing: Nederdammen 33.

sandsynligvis opvarmet af en jernovn. Her kunne klæde eller garn hænges diagonalt mellem trætræmmer, hvoraf nogle endnu er bevaret. I husets forreste rum står den delvist bevarede presse, hvor klædet som den sidste del af processen blev lagt i pres mellem tynde metalplader.

Farver Iversen har fra sit værksted ikke været i stand til at lave alle klædebearbejdnings og farvninger, som f.eks. den komplicerede blåfarvning med indigo, der krævedes for at farve lysægte sort. Han solgte farve til hjemmefarvning, for i museets samling såvel som i huset findes kræmmerhuse med påtrykte opskrifter. I annoncer i Ribe Stifts-Tidende reklamerede han desuden for genbrugsgarn lavet af en blanding af gammelt vadmel, uldklude og god ny uld.

Konklusion

Nederdammen 33 udgør et eksempel på et mindre længehus fra renæssancen, som i

sjældnere grad er bevaret end periodens store og fornemme huse, der primært er opført som gavlhuse. Selvom grundstykkerne i renæssancens Ribe var ganske små, var bebyggelsen dog ikke mere fortættet end at det efter alt at dømme var almindeligt, at der lå mindre længehuse selv i byens hovedstrøg, som Nederdammen var en del af.

Huset blev opført mellem 1650 og 1653 som bolig for købmandsenken Ingeborg Nielsdatter Mulvad, mens hun fortsat boede i den store købmandsgård på naboejendommen Nederdammen 31. Det blev dermed opført i en kriseperiode for Ribe og Danmark som helhed, hvilket kom til udtryk i huset arkitektur. En stor del af byens bevarede bindingsværkshuse blev opført i årtierne efter bybranden i 1580, hvor byen oplevede sin eftermiddelalderlige blomstringstid, der i høj grad var båret af den internationale handel med stude. I modsætning til de ældre huse blev Nederdammen 33 opført i et spinklere bindingsværk af kombineret ege- og fyrretræ og med en mindre brug af fyldtømmer. Væk var også de udskårne dekorationer med undtagelse af de sparsomme mønstrede knægte, som havde været et egnspecifikt karakteristikon for byens huse siden bybranden. Nederdammen 33 var dog stadig opført efter renæssancens byggeskik med et udkraget andet stokværk mod gaden og med højstolper mod gården.

Efter Ingeborg Nielsdatters død fungerede huset som enkebolig for yderligere to generationer af købmandsfamilien Mulvad. Købmændene og studehandlerne havde været dominerende i gaden i renæssancen, men deres antal blev reduceret i sammenhæng med byens økonomiske nedgang. Denne kulminerede i 1700-tallet, hvor håndværkermestrene i stedet blev dominerende i gaden.

Fra 1759 til 1813 fungerede huset som hjem for drejeren Jens Thomsen. Det var sandsynligvis i hans tid, at portrummet blev skabt, ligesom husets ældste interiør også stammer fra denne periode. Fra 1700-tallet blev huset ved slægtskab forbundet til naboejendommen Nederdammen 35. Først ved familien Kock og derefter familien

Krag. I 1816 fik de to ejendomme samme ejer, købmand Johannes Krag, hvorefter husene også blev fysisk forbundet. Det var sandsynligvis i denne periode, at det grundmurede baghus blev opført.

I 1853 blev Nederdammen 35 solgt til farvereren Andreas Lund. Farveriet, men ikke bygningen, blev overtaget af farvereren Iver Thomas Iversen i 1869, der året efter købte Overdammen 33 og flyttede farveriet hertil. Baghuset er fortsat indrettet som på farver Iversens tid, hvorfor det er et af de bedst bevarede håndværkermiljøer i byen. Ejendommen var i familien Iversens eje indtil 1975, hvor det blev købt af stadsingeniør Axel Elmose, der restaurerede først forhuset og derefter baghuset med hjælp fra arkitekt Steffen M. Søndergaard. Den indvendige istandsættelse tog udgangspunkt i husets ældste inventar fra de sidste årtier af 1700-tallet og de første årtier af 1800-tallet, mens huset udvendigt i det store hele fremstår som i slutningen af 1800-tallet.

Nederdammen 33 fremstår arkitektonisk mere uanseligt end mange af Ribes øvrige renæssancehuse, men dets kulturhistoriske værdi er mindst lige så stor. Huset er nemlig med til at udvide kendskabet til spændet i renæssancens købstadshuse, hvilket er vigtigt for at opnå en så korrekt og ikke idealiseret rekonstruktion af renæssancebyen som muligt. Artiklen er forhåbentligt også lykkedes med at vise gavnligheden af en komplementær brug af bygningsarkæologiske og historiske kilder. De historiske tekster kan gemme på nyttige svar på husenes datering og ændrede brug, ligesom de bevarede huse er med til at gøre de historiske fortællinger mere nærværende og relevante. Forhåbentligt vil stadig flere af Ribes historiske huse få deres historie beskrevet, for der er fortsat mange spændende opdagelser at gøre såvel under puds som i tekster.

Ejerliste

1545–1563 Hans Severinsen
1565–1569 Usse Hanskone (enke efter Hans Severinsen)
1569–1588 Fru Ide Munksdatter til Kabbel
1588–1596 Mads Jensen Skodborg
1596–1624 Hans Nielsen Vandel
1624–1645 Daniel Iversen Vandel

Det nuværende hus

1650–1679 Ingeborg Nielsdatter Mulvad
1679–1683 Arvingerne efter Ingeborg
1683–1693 Marens Jesdatter Mulvad (datter af Ingeborg Nielsdatter)
– 1698 Christen Farwer
1699–1744 Ingeborg Christensdatter Mulvad (enke efter Christen Farwer, datter af Maren Jesdatter)
1743–1748 Jakob Henrik Schamvogel
1748–1752 Hans Fogh
1752–1759 Gabriel Koch
1759–1812 Jens Thomsen Drejer (Svoger til Gabriel Koch)
1813–1841 Johannes Krag
1841–1855 Christen Koch Krag (søn af Johannes Krag og Dorte Koch)
1855–1876 Dorte Maria Krag (enke efter Christen Koch Krag)
1876–1917 Iver Thomas Iversen
1917–1944 Elisabeth Iversen (datter af Iver Iversen og Ane Margrethe)
1944–1975 Lilli Iversen (svigerinde til Elisabeth Iversen)
1976–1999 Axel og Karen Elmose
1999–2020 Agnete Elmose og Niels Vad (datter og svigersøn)

Litteratur

Alrø Jensen 2013: Forsvundne huse og boder i Stenbo(de)gade. Foreløbige resultater fra udgravningen af Ribe Domkirkeplads. *Levende viden 1*, s. 28-36.
Degn, Ole 1971: *Livet i Ribe 1560-1700. I samtidige optegnelser*. Jysk Selskab for Historie nr. 25, Århus

- 1983: *Ribe 1500–1950. Scandinavian Atlas of Historic Towns no. 3*, Odense.
- 1987: Ejere og beboere i Nederdammen 31 i Ribe. *Mark og Montre 1986–87*, s. 154–168.
- 2010: Okseeksporten og anden eksport. Ribe Bys Historie 2, Esbjerg, s. 190–205.
- Engqvist, Hans Henrik 1969: *Bevaringsplan Ribe*. Ribe.
- Engqvist, Hans Henrik 1986: Jyske gavlhuse. *Grønnegade 12 i Ribe. Et gavlhuse fra 1500-årene og dets historie* (Steffen M. Søndergaard m.fl.). Ribe.
- Engqvist, Hans Henrik 1990: Døre og dørprofiler 1500-1850. *Bygningsarkæologiske studier*, s. 67–87.
- Engqvist, Hans Henrik 1997: Ribe bindingsværk. *Bygningsarkæologiske studier*, s. 7–22.
- Fritzboeger, Bo 1994: *Kulturskoven. Danske Skovbrug fra oldtid til nutid*. København
- Hansen, Mogens 2005: Ovnplade fra 1600-tallet, fundet på Grindstedegnen. *Fra Ribe Amt*, s. 97–108.
- Hyllestad, Nikolaj 1999: Akseporte. *Bygning – By og land*, nr. 43, s. 16–18.
- Kinch, Jacob 1869: *Ribe Bys Historie Indtil Reformationen*. Ribe.
- 1884: *Ribe Bys Historie og Beskrivelser. Fra reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536–1660)*, Ribe.
- Kroman, Erik 1974: *Ribe Rådstuedombøger. 1527–1576 og 1580–1599*, København.
- Larsen, Ejner C. 1995: Nogle familier med rod i 1500-tallets Ribe: III. Slægten Vandel. *Personalhistorisk tidsskrift* 1995:1, s. 31-85.
- Larsen, Ejner C. før 1997: Ribe tingbogsuddrag 1561–1660. <<https://www.brejl.dk/ribeting.html>> [tilgået d. 2. november 2022]
- Madsen, Per Kristian 1987: Et middelalderhus på Nederdammen 31 i Ribe. *Mark og Montre 1986–87*, s. 126–153.
- Mejborg, Reinhold 1888: *Gamle Danske Hjem*. København.

- Mulvad, Viggo 1989: *Mulvadslægten*. Silkeborg.
- Nielsen, Ingrid 1985. *Middelalderbyen Ribe*. Viby J.
- Nygård-Nilssen, Arne 1944: *Norsk jernskulptur*. Bd. 1 & 2, Oslo.
- Roussell, Aage (red.) 1966: *Danske slotte og herregårde*. Bd. 17, s. 309–316.
- Smith, Otto 1928: Ribe borgere 1660–c.1860. *Fra Ribe Amt 7*, s. 64–110; s. 302–356.
- Smidt, Claus M. 2018: De første fredninger. *Hele Samfundets eje. Bygningsfredning i 100 år* (Allan Tønnesen), s. 61–74, Odense.
- Søndergaard, Steffen M. 1980: *Gamle huse i Sønderho*. Fanø.
- 1986: Ribe-lodposte. *Bygningsarkæologiske Studier*, s. 93–100.
  - 1988: Klassicistiske huse i Ribe. *Bygningsarkæologiske Studier*, s. 27–52.
  - 2021: Renæssancebindingsværkshuse i Ribe. *Bygningsarkæologiske Studier*, s. 7–43.
- Vedsted, Jakob 1993: *Farvergården i Ebeltoft. En bygnings og et håndværks historie*. Ebeltoft.

Summary

Nederdammen 33 is an example of a medium sized terraced house from the Renaissance. This type of house is often preserved to a lesser degree than the large and more distinguished houses of the period, which were primarily built as large gable-houses. The house was built between 1650 and 1653 as a residence of a merchant's widow, Ingeborg Nielsdatter Mulvad, while she was still living in the large house on the neighbouring property of Nederdammen 31. Nederdammen 33 was built in a period of crisis for both Ribe and Denmark due to the Swedish wars among other things. The crisis is reflected in the architecture of the house.

During the Renaissance period the town had experienced an economic revival, which

was largely due to the international trade in steer exports. The preserved timber-framed houses in Ribe are by and large built in the decades following the great fire of 1580. In contrast to these houses Nederdammen 33 was built in a somewhat more modest and slenderer, timber-framed structure of combined oak and pine and with less use of angle bracing. Gone were also the carved ornaments, apart from the chevron-patterned brackets, which had otherwise been a local characteristic since the fire. Nevertheless, Nederdammen 33 was built according to Renaissance custom, with a second-storey overhang towards the street and with two storey high posts facing the courtyard.

After Ingeborg Nielsdatter's death, the house served as a residence for two more generations of widows of the Mulvad merchant family. The merchants had been quite dominant in the streetscape during the Renaissance, but their numbers reduced following the economic decline of the town which culminated in the 1700s. Artisan craftsmen then became the dominant residents of the street.

From 1759 to 1813, the house served as home of the woodturner Jens Thomsen. It was probably in his time that the gate was created, and the oldest interior of the house also dates from this period. From the 1700s, the house was connected by kinship to the neighbouring property Nederdammen 35. First though the Kock - and then the Krag family. From 1816 the two properties were both owned by merchant Johannes Krag, after which the houses were also physically conjoined. It was probably during this period that the workshop in the courtyard was build.

In 1853, Nederdammen 35 was sold to the dyer Andreas Lund. In 1869 the business

was taken over by Thomas Iversen who bought Nederdammen 33 the following year and started a workshop here. Today the workshop is one of the best-preserved artisan environments in Ribe. The property was owned by the Iversen family until 1975, when it was bought by city engineer Axel Elmoose, who first restored the residential house and then the workshop with the help of architect Steffen M. Søndergaard. The restoration of the interior was based on the house's oldest preserved interior from the last decades of the 1700s and the first decades of the 1800s, while the exterior of the house appears largely as it did at the end of the 1800s.

Noter

1. Konservator Teodora Boyadzhieva har i 2022 udtaget fem prøver fra forskellige stolper i Nederdammen 33 til mikroskopi og til spot-test. Den eneste ældre farve, som kunne observeres i prøverne, var en brun farve i kombination med organisk harpiks. Bindingsværket har altså været behandlet med trætjære tilsat et brunt farvepigment. Der blev efterfølgende udført en grundstofanalyse ved kemiske reagenser af én prøve, som kom fra portstolpen i andet fag mod gaden. Analysen fandt kun spor af jern, hvorfor en række sorte og brune pigmenter kunne udelukkes. Tilstedeværelsen af jern tydede på pigmentet van Dyke brun (også kaldet kasselbrun eller kølnerjord), som er et organisk pigment af en art brunkul.

Michael Alrø Jensen

Cand. Mag.
Museumsinspektør,
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6b, 6760 Ribe
miaj@sydvestjyskemuseer.dk

BY, MARSK OG GEEST

Mad til dagligdag og fest – om fødevarer og landbrug i ældre jernalder ved Tjæreborg Nord

Nederdammen 33 i Ribe – en kulturhistorisk fortælling om huset og dets beboere fra 1650 til 1976

"Fri os fra Det Onde" – et pilotprojekt om Danmarks magiske beskyttelsesmærker